

XÜSUSİ İSTEDADLI ŞAGİRD LƏRİN AKADEMİK NAİLİYYƏTLƏRİNƏ TƏSİR EDƏN
AMİLLƏR

Tural Alışov

Elmi rəhbər: Gülnar Cəfərova

Dissertasiya MAGİSTR DƏRƏCƏSİ üçün hazırlanıb.

ADA Universiteti, Təhsil üzrə menecment

Oktyabr, 2025

HƏQIQİLİK BƏYANATI

Mən ADA-nın plagiat siyasəti ilə tanış olmuşam və təsdiq edirəm ki, “Xüsusi istedadlı şagirdlərin akademik nailiyyətlərinə təsir edən amillər” adlı bu dissertasiyanın məzmunu mənim şəxsi işimdir. Bu işi elmi əxlaq və ənənələrə zidd olan hər hansı bir yol və yardımdan istifadə etmədən yazdığımı, istifadə etdiyim əsərlərin yalnız mənbələr bölməsində göstərilənlərdən ibarət olduğunu və bu əsərləri hər dəfə istifadə etdikdə istinad etməklə faydalandığımı bəyan edir və bunu şərəflimlə təsdiq edirəm.

Bununla bildirirəm ki, ADA Universitetində magistratura səviyyəsi üzrə təqdim etdiyim bu magistrlik dissertasiyası, ilkin tədqiqat və nailiyyətim heç bir dərəcə və imtahan üçün təqdim olunmayıb.

İmza:

T. Alışov

Tarix: 30.09.2025

Xülasə

Tədqiqat işinin məqsədi xüsusi istedadlı şagirdlərin akademik nailiyyətlərinə təsir edən amilləri, araşdırmaqdır. İşdə keyfiyyət metodologiyası çərçivəsində situasiya çalışması (case study) yanaşmasından və yarı-strukturlaşdırılmış müsahibə üsulundan istifadə olunmuşdur. İştirakçılar 2024–2025-ci tədris ilində Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən Beynəlxalq Olimpiadalara Hazırlıq Mərkəzinin dinləyicisi olan, məqsədli seçmə yolu ilə müəyyənləşdirilmiş 11 şagirddən ibarətdir. Müsahibələr valideyn və şagirdlərin razılığı ilə səsyzma vasitəsilə qeydə alınmış, datalar isə tematik təhlil yolu ilə təhlil edilmişdir.

Nəticələr göstərir ki, şagirdlərin fərdi xüsusiyyətləri, məktəb, ailə, dövlət dəstəyi və sosial çevrə onların nailiyyətlərinə əhəmiyyətli təsir edən amillərdir. Məktəbin növü, rəhbərliyin dəstəyi, dərslərin keyfiyyəti və müəllimlərin rolu xüsusilə önəmlidir.

Açar sözlər: istedad, xüsusi istedadlı şagird, akademik nailiyyət, diferensial təhsil

Minnətdarlıq

Bu tədqiqat işinin ərsəyə gəlməsində elmi rəhbərim hörmətli Gülnar Cəfərovanın dəyərli bilikləri, səbirlə verdiyi izahları, tövsiyələri və dəstəyi xüsusi rol oynamışdır. Bütün mərhələlərdə göstərdiyi diqqət və rəhbərliyinə görə ona dərin minnətdarlığımı bildirirəm.

Eyni zamanda, tədqiqat işinin hazırlanması prosesində qazandığım bilik və təcrübələrə görə hörmətli müəllimlərim Könül Abaslıya, Rza Məmmədova, Abbas Abbasova, Cavid Cəfərov və Sarvan Rəsulluya, eyni zamanda, magistratura təhsili müddətində daim bizə dəstək olan dekanımız Ülviyyə Mikayılovaya səmimi təşəkkürlərimi çatdırıram.

Həmçinin, bütün proses müddətində səbirlə mənə mənəvi dəstək nümayiş etdirən yaxınlarıma və əzizlərimə minnətdarlığımı çatdırıram.

Mündəricat

Xülasə	2
Minnətdarlıq	3
I FƏSİL	6
1. Giriş.....	6
1.1. Problemin təsviri	6
1.2. Tədqiqat işinin məqsədi:	9
1.3. Tədqiqat sualı	9
1.4. Tədqiqatın əhəmiyyəti	9
II FƏSİL	11
2. ƏDƏBİYYAT İCMALI.....	11
2.1. Xüsusi istedadlı şagirdlərin təhsili	11
2.1.1. İstedad anlayışı	11
2.1.2. Xüsusi istedadla bağlı yanaşmalar	13
2.1.3. Xüsusi istedadlı uşaqlar və onların xüsusiyyətləri	14
2.1.4. Xüsusi istedadlı şagirdlərlə bağlı iş metodları və çətinliklər	16
2.1.5. Müxtəlif ölkələrdə xüsusi istedadlı şagirdlərin təhsilinə yanaşma	19
2.1.6. Azərbaycanda xüsusi istedadlı şagirdlərin təhsilinə yanaşma	21
2.2. Xüsusi istedadlı şagirdlərin akademik nəticələrinə təsir edən əsas amillər	23
2.2.1. Akademik nailiyyət	23
2.2.2. Xüsusi istedadlı şagirdlərin akademik nəticələrinə təsir edən əsas amillər	23
2.2.2.1. Məktəblərin xüsusi yanaşması və diferensiallaşdırılmış təhsil proqramları	24
2.2.2.2. Fərdi xüsusiyyətləri	26
2.2.2.3. Çevrə ilə bağlı amillər	26
2.3. Mövzu ilə əlaqədar həyata keçirilmiş tədqiqatlar	29
III FƏSİL.....	33
3. Metodologiya.....	33
3.1. Tədqiqatın dizaynı	33
3.2. Tədqiqatın iştirakçıları	34
3.3. Ölçmə vasitəsi	37
3.4. Tədqiqat etikası	37
3.5. Data toplanması	38
3.6. Dataların təhlili	38
3.7. Etibarlılıq	39

IV FƏSİL	40
4. TAPINTILAR.....	40
4.1. İştirakçıların uğurlarında rol oynayan amillərlə bağlı əldə olunmuş tapıntılar	40
4.2. İştirakçıların uğurlu nəticələrini əldə etmək üçün üzləşdiyi çətinliklərlə bağlı tapıntılar	45
4.3. İştirakçıların qarşılaşdıqları çətinliklərin həllinə dəstək olan faktorlarla bağlı tapıntılar ...	49
4.4. İştirakçıların daha uğurlu olmalarını təmin edəcək faktorlarla bağlı əldə edilmiş tapıntılar	53
V FƏSİL.....	58
5. Nəticə və müzakirə	58
5.1. Xüsusi istedadlı şagirdlərin akademik nailiyyətlərinə təsir edən amillər	58
5.2. Təhsilalanların qarşılaşdıqları çətinliklər ilə bağlı əldə edilmiş nəticələr	62
5.3. İstedadlı şagirdlərin üzləşdikləri çətinliklərin həllində rol oynayan amillər	64
5.4. İstedadlı şagirdlərin daha uğurlu olmalarını təmin edən amillər.....	65
VI FƏSİL	68
6. Təvsiyələr.....	68
6.1. Tədqiqatçılara istiqamətlənmiş tövsiyələr:.....	68
6.2. Təhsil siyasətçilərinə (təşkilatçılarına) və digər tətbiq edicilərə istiqamətlənmiş tövsiyələr .	68
VII FƏSİL	70
7. Məhdudiyyətlər.....	70
ƏLAVƏLƏR.....	71
ƏDƏBİYYAT	74

I FƏSİL

1. Giriş

1.1. Problemin təsviri

Hər bir cəmiyyətin inkişafında onu formalaşdıran insanların inkişafı, intellektual səviyyəsi, bilik və bacarıqları mühüm rol oynayır. Cəmiyyətin inkişafına təsir edən fərdlərin təhsil və bacarıqları müxtəlifdir. Bu müxtəlifliyin ən diqqətçəkən təzahürlərindən biri isə istedadlı fərdlərin mövcudluğudur. İnsanlarda bu keyfiyyətlərin formalaşmasında isə təhsil əsas vasitə kimi çıxış edir. Bununla yanaşı, insanlar sahib olduqları xüsusiyyətlərə görə fərqlənirlər. Bu fərqliləşmə hələ məktəb dövründən təhsilalanlar arasında da özünü göstərir. Bəzi təhsilalanlar yüksək intellektual, yaradıcı, bədii və ya liderlik qabiliyyətlərinə malik olur və öz bacarıqlarına və nailiyyətlərinə - yəni, istedadlarına görə həmyaşıdlarından fərqlənir. Bu qəbildən olan təhsilalanlar xüsusi istedadlı şagirdlər kimi də dəyərləndirilir (Çelikten, 2018).

Xüsusi istedad anlayışı fərdlərin müxtəlif davranışlarını, bacarıq və qabiliyyətlərini özündə birləşdirən geniş məfhumdur (Reis & Sullivan, 2009). İstedadlı şagirdlər adətən öz həmyaşıdlarından daha tez öyrənir və daha dərin düşünmə qabiliyyətinə sahib olurlar. Bu şagirdlər fərqli təhsil ehtiyaclarına malik olan xüsusi bir qrupdur (Stepanek, 1999). Onlar dərkətmə, yaradıcılıq, problemləri həll etmə və analitik düşüncə kimi sahələrdə standartdan kənara çıxan bacarıqlara sahibdirlər. İstedadlı şagirdlərin öyrənmə sürəti, problem həll etmə qabiliyyəti və motivasiya səviyyələri həmyaşıdları ilə müqayisədə kifayət qədər yüksəkdir (Agell & Kellogg, 2021).

İstedadlı şagirdlərin gələcəyin formalaşmasında mühüm rol oynaması istedadlı insanlara veriləcək təhsili çox aktual məsələyə çevirmişdir. Bu şagirdlərin inkişaf proseslərinə töhfə vermək

və onlara daha uyğun öyrənmə imkanları təmin etmək üçün müxtəlif təhsil yanaşmaları və strategiyalarına, xüsusi təhsil proqramlarına ehtiyac duyulur (Genç, 2016). Belə ki, onların fərqli öyrənmə ehtiyaclarını qarşılamaq üçün xüsusi yanaşmalar, fərdi təhsil proqramları tələb oluna bilər (Worrell və digərləri, 2019). Xüsusi istedadlı şagirdlərin öyrənmə ehtiyacları ilə bağlı təcrübələr araşdırılarkən bu təcrübələrin iki sinfə bölündüyü görünür: diferensiallaşdırılmış təhsil və müştərək təhsil (Davis & Rimm, 1989). Diferensial yanaşmaya görə, xüsusi istedadlı şagirdlər özlərindən fərqli (normal) inkişaf səviyyəsində olan həmyaşıdlarından ayrı; müştərək təhsil yanaşmasına əsasən isə, digər həmyaşıdları ilə birgə təlim-tədris prosesinə cəlb olunur (Kaya və digərləri, 2022).

Yanaşmadan asılı olmayaraq xüsusi istedadlı şagirdlər təbii qabiliyyətləri və yüksək intellektual potensialları ilə fərqləndikləri üçün onların xüsusi qayğıya və dəstəyə ehtiyacı vardır (Stepanek, 1999). Bu səbəbdən təhsil müəssisələrinin bu cür şagirdlərin inkişafında oynadığı rol xüsusi diqqət mərkəzindədir. Xüsusi istedadlı şagirdlər üçün təhsil müəssisələrinin rolu onların akademik və şəxsi inkişafına yönəlmiş tədris proqramlarının və resurslarının təşkil olunması baxımından əvəzsiz rol oynayır (Sternberg & Davidson, 2005). Təhsil müəssisələri xüsusi istedadlı şagirdlərin təlim-tərbiyə prosesinə uyğunlaşdırılmış müasir metodikaların tətbiqi, elmi-texniki avadanlıqlarla təmin olunma və fərdi yanaşmaların inkişaf etdirilməsi vasitəsilə bu şagirdlərin qabiliyyətlərinin üzə çıxmasına və inkişafına şərait yaratmalıdır (Hertberg-Davis & Callahan, 2008). Xüsusi istedadlı şagirdlərə təqdim edilən təhsil müxtəlif nöqtəyi-nəzərdən qiymətləndirilə bilər. Bunun ən bəsit göstəricisi isə onların akademik nailiyyətləridir. Akademik nailiyyət digər təhsilalanlar kimi xüsusi istedadlı şagirdlər üçün də mühüm əhəmiyyət kəsb edir (Mecek, 2017). Hətta xüsusi istedadlı şagirdlərin digər həmyaşıdları ilə müqayisədə akademik baxımdan da daha uğurlu olduqları düşünülə bilər (Altun, 2010). Mövcud ədəbiyyatdakı bəzi

tədqiqatlar (Kaya və digərləri, 2022; Seeley, 2004; Tomlinson, 2005) xüsusi istedadlı şagirdlərin akademik göstəricilərinin yüksək olduğunu təsdiqləyir. Lakin, bu cür şagirdlərin inkişaf və uğurlarını birbaşa onların xüsusiyyətləri ilə əlaqələndirmək düzgün olmaz. Belə ki, xüsusi istedadlı şagirdlərin gözlənilmədən müxtəlif səbəblərdən akademik nailiyyətlərinin aşağı düşmə halları da mövcuddur (Yaman & Oğurlu, 2014). Bu fakta əsaslanaraq xüsusi istedadlı şagirdlərin akademik nailiyyətlərinə müsbət və ya mənfi təsir edən faktorların olduğunu söyləmək mümkündür.

Bu faktorların araşdırılma zərurəti bir neçə mühüm səbəbdən irəli gəlir. İlk növbədə, xüsusi istedadlı şagirdlərin inkişafı təkcə onların şəxsi uğurları ilə məhdudlaşmır, həm də ölkənin sosial-iqtisadi və mədəni potensialının artırılmasına birbaşa təsir göstərir. Əgər bu şəxslərin potensialı vaxtında üzə çıxarılmaz və inkişaf etdirilməzsə, həm onların şəxsi inkişafı, həm də cəmiyyət üçün yarada biləcəkləri fayda itirilmiş olar. Bununla yanaşı, təhsil sistemində xüsusi istedadlı şagirdlərə yanaşma çox zaman ümumi yanaşma ilə eyni çərçivədə qalır. Bu da onların öz qabiliyyətlərini tam şəkildə aşkara çıxarmalarına mane olur. Belə şagirdlər çox zaman ya təhsildən soyuyur, ya da daxili potensialını tam şəkildə göstərə bilmədən sırayı şagirdlər sırasına qarışırlar. Ona görə də xüsusi istedadlı şagirdlərin akademik nəticələrinə təsir edən faktorların araşdırılması zəruridir (McCoach, 2000).

Xüsusi istedadlı şagirdlərin təhsilində təhsil müəssisəsinin xüsusi yanaşma göstərməsi vacibdir. Çünki, təhsil müəssisələri istedadın üzə çıxarılması ilə kifayətlənməyib, həm də onun inkişafı üçün uyğun şərait yaratmalıdır. Belə təhsil müəssisələri, fərqli mühitdə fərdi təlim imkanları təqdim etməklə, şagirdlərin maraq dairələrini və bacarıqlarını dərinləşdirmələrinə kömək edir. İstedadlı şagirdlərin təhsil aldığı müəssisələr, onların təhsildə daha çox nailiyyət əldə etmələrini və cəmiyyət üçün dəyərli vətəndaşlar kimi formalaşmalarını təmin edir (VanTassel-

Baska & Brown, 2021). Buna görə də onların inkişafına təsir edən faktorların dərinədən və sistemli şəkildə öyrənilməsi, praktik tövsiyələrin hazırlanması və bu istiqamətdə strategiyaların müəyyənləşdirilməsi təhsil siyasətinin əsas prioritetlərindən biri olmalıdır.

Qeyd olunanlar və ölkəmizdə xüsusi istedadlı şagirdlərin akademik inkişafını tədqiq edən araşdırmaların kifayət qədər olmadığı nəzərə alınaraq bu tədqiqat işində xüsusi istedadlı şagirdlərin akademik nailiyyətlərinə təsir edən amilləri tədqiq etmək faydalı hesab olunmuşdur.

1.2. Tədqiqat işinin məqsədi:

Bu tədqiqat işinin əsas məqsədi xüsusi istedadlı şagirdlərin akademik nailiyyətlərinə təsir edən amillərin araşdırılmasıdır.

1.3. Tədqiqat sualı

Qarşıya qoyulmuş məqsəd çərçivəsində aşağıdakı suala cavab axtarılmışdır:

- Xüsusi istedadlı şagirdlərin akademik nailiyyətlərinə hansı amillər təsir edir?

1.4. Tədqiqatın əhəmiyyəti

Xüsusi istedadlı şagirdlərin hələ erkən yaşlarında müəyyən edilməsi, düzgün istiqamətləndirilməsi və inkişafı gələcəkdəki uğurlarının təməlini qoyur. Bu səbəbdən, xüsusi istedadlı şagirdlərin aşkar olunması, onların potensiallarının inkişaf etdirilməsi, təhsil ehtiyaclarının qarşılınması və cəmiyyətə inteqrasiyası günümüzün ən aktual problemlərindən biri hesab edilir. Xüsusi istedadlı insanlar ölkələr və cəmiyyət üçün strateji əhəmiyyət kəsb edir, ona görə də onların potensiallarının düzgün dəyərləndirilməsi vacib məsələlərdəndir (Çitil, 2018). Təhsilalanların potensiallarının əsas göstəricilərindən birinin onların akademik nailiyyətləri olduğunu nəzərə alsaq, bu faktorun diqqət mərkəzində saxlanılmasının zəruri olduğunu qeyd etmək olar. Xüsusi istedadlı şagirdlərin akademik nailiyyətlərinin hansı amillərlə əlaqəli

olduğunu aşkarlamaq onların təlim-tədris mühitinin formalaşdırılmasında, tədris/təhsil proqramlarının işlənilib hazırlanmasında və akademik və sosial mühit şərtlərinin məqsədəuyğun formaya salınmasında həlledici rol oynayacaqdır.

Bundan əlavə, beynəlxalq ədəbiyyat nəzərdən keçirildikdə, xüsusi istedadlı şagirdlərin inkişafını, onların akademik nailiyyətlərini müxtəlif aspektlərdən tədqiq edən araşdırmalar (Akar & Akar, 2012; Davis, 2014; Mecek, 2017) olduğu aşkarlanmışdır. Lakin yerli ədəbiyyatın təhlili zamanı ölkəmizdə bu qəbildən olan elmi - tədqiqatların sayının məhdud olduğu müəyyən edilmişdir (Hacıyeva & Mirzəyeva, 2020; Pəniyeva, 2025; Səfərova & Pəniyeva, 2024). Aparılmış tədqiqat işlərinin isə əsasən nəzəri çərçivə xarakterli olduğu müəyyənləşdirilmişdir. Həyata keçirilən bu tədqiqat işi ölkəmizdə aparılmış digər tədqiqatlardan fərqli olaraq xüsusi istedadlı şagirdlərin nöqteyi-nəzərlərindən onların akademik nailiyyətlərinə təsir edən amilləri aşkara çıxarmağa xidmət etmişdir.

Tədqiqat nəticələrinin xüsusi istedadlı şagirdlərin uğurlarına təsir edən amillərlə bağlı ümumi mənzərənin ortaya çıxarılmasına, bu sahə üzrə elmi ədəbiyyatın zənginləşdirilməsinə, xüsusi istedadlı şagirdlərin inkişafına yönəlmiş təhsil siyasətlərinin təkmilləşdirilməsinə əhəmiyyətli dərəcədə töhfə verəcəyi düşünülür. Tədqiqat işinin nəticələrinin bu istiqamətdə aparılmış beynəlxalq tədqiqatlarla müzakirə edilərək yerli kontekstə uyğun tövsiyələr təqdim etməsi baxımından da faydalı olacağını qeyd etmək olar.

II FƏSİL

2. ƏDƏBİYYAT İCMALI

Tədqiqatın bu hissəsində istedad anlayışı, xüsusi istedadlı şagird və onların xüsusiyyətləri, akademik nailiyyət və xüsusi istedadlı şagirdlərin akademik nailiyyətlərinə təsir edən amillərlə bağlı ədəbiyyat təhlilinə yer verilmişdir.

2.1. Xüsusi istedadlı şagirdlərin təhsili

2.1.1. İstedad anlayışı

İnsanlar biopsixososial varlıq olub, müxtəlif xüsusiyyətlərinə görə bir-birlərindən fərqlənirlər. Onları fərqləndirən əsas xüsusiyyətlərindən biri də sahib olduqları zəkalarıdır (Mecek, 2017). Gardnerin (1991) insanları müxtəlif zəka növlərinə görə təsnif etdiyini nəzərə alsaq (Morgan, 2021), fərdin zəkası ilə onun qabiliyyət və istedadlarının əlaqəli olduğunu qeyd etmək olar (Mecek, 2017). Yəni insanların sahib olduqları zəka növləri fərqli olduğu kimi, onların istedadları da bir-birindən fərqlənir.

Gagney (2004) görə istedad doğuşdan mövcud olan təbii qabiliyyətdir. Lakin istedadın real nəticəyə çevrilməsində beş əsas amil vardır: təbii qabiliyyətlər, inkişaf prosesi, katalizatorlar (şəxsi və ətraf mühit faktorları), imkanlar və vaxt. Subotnik və digərləri (2011) tərəfindən yazılmış məqalədə isə istedadlılığın yalnız doğuşdan gələn qabiliyyət kimi deyil, inkişaf etdirilə bilən bacarıq və nailiyyətlərə yönəlmiş dinamik bir proses olduğu qeyd olunur.

Müəlliflər üç əsas nöqtəni vurğulayır:

1. *İstedadın inkişafı*: İstedadın müəyyən edilməsində sadəcə erkən qabiliyyətlər deyil, uzunmüddətli inkişaf potensialı nəzərə alınmalıdır.

2. *Təhsil proqramları*: İstedadlı şəxslərin təhsili yalnız yüksək nailiyyətli şagirdlər üçün olmamalıdır, o, həm də onların fərdi, sosial və peşəkar məqsədlərini inkişaf etdirməyi hədəfləməlidir.

3. *Psixoloji elmə əsaslanma*: Psixologiya elminin dəlillərinə əsaslanaraq istedadlı şagirdlərin daha effektiv şəkildə dəstəklənməsi üçün strategiyalar olmalıdır (Subotnik və digərləri, 2011).

Sternberg və Davidson (2005) istedadlılığın çoxölçülü mahiyyətini qeyd edərək onun müəyyənləşdirilməsi, inkişaf etdirilməsi və təhsil sistemlərindəki tətbiqi ilə bağlı fərqli perspektivləri təqdim etmişdir. Xüsusi istedadlı şagirdlər adətən, öz yaşlarından daha tez öyrənir və daha dərin düşünmə qabiliyyətinə sahib olurlar. Ümumiyyətlə, zəkanın göstəricisi olan yüksək IQ balı ilə xüsusi istedad mütənasib hesab edilmişdir (Sternberg & Davidson, 2005). IQ ingilis dilində Intelligence Quotient sözlərinin baş hərfləri olub, şəxslərin zəka testlərində göstərdikləri nəticələrin testin normal dəyəri ilə müqayisə edilərək hesablanan standart balının göstəricisidir (Wasserman, 2018). Gallagher (2008) də zəkani istedadın əsas amili kimi göstərmişdir.

Müasir araşdırmalar xüsusi istedadın modellərini bir sıra faktorlara görə müəyyən etməyə çalışır. Belə ki, akademik nailiyyətlərlə yanaşı, şəxsi xarakterlər, psixoloji funksiyalar, çevrədəkilərlə uğurlu münasibətlər, potensiallarından istifadə edə bilmək qabiliyyəti ilə xarakterizə edilmişdir. Bəzi araşdırmalar isə bu xüsusiyyətlərdənsə, sadəcə onların qavrama proseslərinə diqqət çəkmişlər (Kontoyianni, 2014). Ümumiyyətlə, xüsusi istedadla bağlı müxtəlif baxışlar, yanaşmalar mövcuddur.

2.1.2. Xüsusi istedadla bağlı yanaşmalar

Mövcud ədəbiyyatda xüsusi istedadla bağlı müxtəlif yanaşmaların olduğu müəyyənləşdirilmişdir. Bu yanaşmalar sırasında Tannenbaum və dəniz ulduzu modelinin, Sternberg və Zhangın Pentaqon nəzəriyyəsinin, Renzulli və Üç Halqa nəzəriyyəsinin adlarını çəkmək olar.

Tannenbaum və dəniz ulduzu modeli

Tannenbaum (2003) xüsusi istedadlılığı dəniz ulduzu ilə müqayisə etmiş və dəniz ulduzunun 5 ucunun hər birini bir faktora bənzətmişdir. Tədqiqatçının fikrinə görə, uşağın xüsusi istedadlı olması üçün bu amillərin bir arada olması lazımdır: ümumi bacarıqlar, xüsusi bacarıqlar, mühit, bəxt və zehni olmayan şəxsi amillər. Bu model potensial, üstünlük və uğuru nəzərə alır və onu uşağın yetişdiyi mühitlə və onun fərdi xüsusiyyətləri ilə birgə dəyərləndirir. Bu amillərdən hər hansı birinin olması xüsusi istedad üçün yetərli hesab olunmamışdır.

Sternberg və Zhangın Pentaqon Nəzəriyyəsi

Sternberg və Zhang (1995) xüsusi istedadın beş əlamətindən bəhs etmişlər: həmyaşıdlarından üstün performans göstərmək, sahib olduğu istedadın həmyaşıdları arasında nadir rast gəlinməsi, istedadlı olduğu sahədə yaradıcılıq, xüsusi istedadın qəbul edilməsi üçün bunun sübut olunması, xüsusi istedadının cəmiyyət tərəfindən dəyərli görülməsi.

Renzulli və Üç Halqa nəzəriyyəsi

Dünya üzrə xüsusi istedadlı şagirdlərin təhsil proqramlarında geniş istifadə olunan "Üç halqa nəzəriyyəsi"ndə istedadlılıq yüksək intellektual qabiliyyətlər, yaradıcı yanaşma və motivasiya olaraq üç əsas komponentin birləşməsi kimi təsvir edilmişdir (Renzulli, 2021). Bu nəzəriyyəyə görə şəxs akademik olaraq uğurlu olmasa belə, hansısa başqa bir sahədə bu üç

xüsusiyyəti onun istedadını göstərə bilər. Ona görə də xüsusi istedadlı uşağın maraq dairəsində yetişdirilməsi çox əhəmiyyətlidir.

2.1.3. Xüsusi istedadlı uşaqlar və onların xüsusiyyətləri

Xüsusi istedadlı uşaqların müxtəlif davranışları bir çox aspektlərdə onları digərlərindən fərqləndirir. Xüsusi istedadlı uşaqlar zəka, yaradıcılıq, incəsənət, liderlik qabiliyyəti və ya xüsusi akademik sahələrdə öz yaşlıları ilə müqayisədə yüksək performans səviyyəsinə malik olan uşaqlar hesab edilmişdir (Yılmaz & Tortop, 2018). Bu xüsusiyyətlərin bir neçəsində nailiyyət əldə edən uşaqlar xüsusi istedadlı hesab olunur (Camcı-Erdoğan & Gücyeter, 2019).

Uşaqlarda xüsusi istedadın olmasını aşkar etmək üçün erkən yaşlardan valideynlər və pedaqoqlar tərəfindən müşahidələr aparılmalıdır. Aşağıdakı bəzi xüsusiyyətlər onlarda xüsusi istedadın ilkin əlamətləri hesab oluna bilər:

- Həmyaşlıları ilə müqayisədə daha zəngin söz ehtiyatı;
- Kitablara və oxumağa qarşı daha erkən yaşlarda maraq;
- Sürətli öyrənmə, səbəbləri doğru anlama;
- Müxtəlif məsələlərə qarşı maraq, mütəmadi olaraq sorğulama;
- Özündən böyük uşaqlarla birlikdə vaxt keçirmə həvəsi;
- Məqsədlərə çatmaq üçün əzmkarlıq göstərmə;
- Oxşarlıq və fərqlilikləri sürətli anlama (Kitano & Kirby, 1986).

Xüsusi istedadlı insanlar başqa cür insan deyil, onlar sadəcə olaraq bəzi xüsusiyyətlərinə görə digərlərindən fərqlidirlər (Akarsu, 2001). Xüsusi istedadlı uşaqların hafizələri güclü, yaradıcılığı və analitik qabiliyyətləri yüksək olur (Özbay, 2013). Yaradıcılıqla yanaşı, tənqidi düşüncə qabiliyyəti və qarışıq məsələlərdə özünəməxsus həll yolları seçmək də istedadlı uşaqların

xüsusiyyətləri sayıla bilər (Maker, 2005). Xüsusi istedadlı uşaqlar öz maraq dairəsində olan sahələrdə müstəqil fəaliyyət göstərmək istəyi ilə seçilir (VanTassel-Baska, 1998). Onlar zehni fəaliyyətlərdə xüsusi seçilir və öz yaşlarından daha yuxarı xarakter nümayiş etdirə bilirlər (Çitil & Ataman, 2018). Bəzən isə tənqidi düşüncə üstünlükləri səbəbilə məntiqlərindən keçməyən məsələləri qəbul etmirlər (Ataman və digərləri, 2014).

Xüsusi istedadlı uşaqlar zehni olaraq göstərdikləri fərqliliklə yanaşı, sosial xüsusiyyətləri ilə də həmyaşlarından seçilə bilirlər (Koshy, 2002). Buna görə də bu cür uşaqlarla iş zamanı onların akademik inkişafı ilə yanaşı sosial xüsusiyyətləri və bacarıqları da nəzərə alınmalıdır (Neihart, 2006).

Xüsusi istedadlı uşaqlar fərqli düşüncələrinə, problemlərə rahat yol tapa bilmələrinə, zəngin söz ehtiyatına sahib olmalarına və yaxşı nitq qabiliyyəti sərgilədiklərinə görə düşüncələri çevrədə liderlik qabiliyyətləri ilə seçilir (Davis & Rimm, 2004). Həmçinin, onlarda ədalətlik düşüncəsi yüksək olduğundan dostları tərəfindən lider kimi qəbul edilmə ehtimalları da yüksək olur (Silverman, 2012). Yüksək empatiya hisslərinin olması səbəbi ilə güvənli dostluqlar qura bilirlər (Bildiren, 2020). Bəzən isə onların üstün xüsusiyyətləri bu sahədə əks təsir yarada bilər. Belə ki, olduqları mühitdə anlaşılmamaları və ya qısqançlıqla qarşılanmaları onların təklənməyinə səbəb ola bilər (Bildiren, 2018). Xüsusi istedadlı uşaqlar bir neçə istiqamətdə çox yüksək bacarığa sahib olsalar da, bəzi hallarda sosial münasibətlər baxımından çətinlik də yaşaya bilirlər (Dağlıoğlu, 2010). Belə ki, istedadlı uşaqlardan daimi olaraq akademik uğur gözlənilməyi üçün onlar məktəb mühitində sosiallaşmaqda və dost çevrəsi qazanmaqda çətinliklər yaşaya bilirlər (Robinson və digərləri, 2007). İstedadlı uşaqların sosial və fiziki inkişaflarında asinxronluğa (asynchronous development) rast gəlinə bilər (Terassier, 1985). Məsələn, yaş səviyyəsini aşan misalları həll edə bilən xüsusi istedadlı uşaq oyun meydanında özünü daha az

yaşlı uşaq kimi apara bilər. Yaxud on beş yaşında olan bir şagird dərin fəlsəfi məsələləri müqayisəli təhlil edə bilsə də, sosial çevrəsinə çox passiv təsir bağışlaya bilər (Delisle & Lewis, 2003). Ətrafı ilə münasibət qurmaqda çətinlik çəkən uşaqlar sosial münasibətlərdə güvənsizlik yaşaya bilərlər (Boland & Gross, 2007). Ümumiyyətlə isə, bu cür uşaqların digərləri ilə müqayisədə sosial münasibətlərinin daha uğurlu və ya uğursuz olduğunu bildirmək dəqiqliklə mümkün olmamışdır (Peterson 2009). Sahib olduğu fərdi keyfiyyətlər xüsusi istedadlı şagirdlərin həyatına müsbət olduğu kimi mənfi təsir də göstərə bilər. Məsələn, xüsusi istedadlı uşaqlarda ən çox rast gəlinən xüsusiyyətlərdən biri də mükəmməlliyətçi olmalarıdır (Davis, 2014). Bu xüsusiyyət bir çox hallarda onların köməyinə gəlsə də, cavabdeh olduqları tapşırıqları vaxtında bitirə bilməmələrinə səbəb olur və bu baxımdan əleyhlərinə də işləyə bilər (Özyaprak & Davashıgil, 2015). Bu səbəbdən xüsusi istedadlı şagirdlərlə iş metodlarına ciddi diqqət etmək lazımdır.

2.1.4. Xüsusi istedadlı şagirdlərlə bağlı iş metodları və çətinliklər

Araşdırmaya görə xüsusi istedadlı fərdlərin yalnız yarısı istedadlarından düzgün istifadə edərək uğur qazana bilmişlər (Clemons, 2008). Başqa bir araşdırmanın nəticəsinə görə xüsusi istedadlı fərdlərin 18-40 faizində erkən yaşlarda məktəbdən uzaqlaşma və akademik uğursuzluqlar baş vermişdir (Seeley, 2004). Xüsusi istedadlı uşaqlarda bu cür uğursuzluqların baş verməməsi üçün fərqliləşdirilmiş və zənginləşdirilmiş tədris proqramlarına ehtiyac yaranır (Ömeroğlu, 2004).

Xüsusi istedadlı şagirdlər dərkətmə, yaradıcılıq, problemləri həll etmə və analitik düşüncə kimi sahələrdə standartdan kənara çıxan bacarıqlara sahib olduqlarından onların öz potensiallarını tam şəkildə inkişaf etdirmələri üçün xüsusi dəstək və fərdi yanaşmalar tələb olunur (Dweck, 2006). Xüsusi istedadlı şagirdlər bilik və bacarıqlarına görə həmyaşlarından fərqlənən

şagirdlər hesab edildiyindən belə şagirdlər üçün təhsil müəssisələrinin rolu onların akademik və şəxsi inkişafına yönəlmiş tədris proqramlarının və resurslarının təşkil olunması baxımından əvəzsizdir (VanTassel-Baska & Brown, 2021). İstedadlı şagirdlər xüsusi təhsil proqramlarına ehtiyac duyur, onlara fərqli öyrənmə ehtiyaclarını qarşılamaq üçün xüsusi yanaşmalar, fərdi təhsil proqramlarını tətbiq etmək çox vacibdir (Worrell & digərləri, 2019).

Genç (2016) xüsusi istedadlı şagirdlərin təhsili ilə bağlı araşdırmalarında bu şagirdlərin öyrənmə sürətinin, problem həll etmə qabiliyyətlərinin və motivasiya səviyyələrinin həmyaşıdları ilə müqayisədə kifayət qədər yüksək olduğunu qeyd etmişdir. Belə ki, bu şagirdlərin inkişaf proseslərinə töhfə vermək və onlara daha uyğun öyrənmə imkanları təmin etmək üçün müxtəlif təhsil yanaşmaları və strategiyaları lazım olduğunu bildirmişdir. Davis və Rimm (2004) həmyaşıdlarından fərqli inkişaf və potensiala malik olan istedadlı şagirdlərin uğur qazanması və ya potensiallarından tam istifadə etməsi üçün diferensiaslaşdırılmış tədris proqramı tələb olunduğunu və ənənəvi təhsil sistemlərinin çox vaxt bu şagirdlərə uyğun mühit təmin edə bilmədiyini, eyni zamanda onların potensialını tam qiymətləndirə bilmədiyini vurğulamışdır.

Xüsusi istedadlı şagirdlərlə iş zamanı görülən ən böyük çətinlik onlarda olan istedadın aşkar edilməməsidir (Brody və Mills, 1997). Xüsusi istedadlı uşaqların erkən yaşda aşkar edilməsi vacibdir. İstedadın aşkar edilməsində riyaziyyat fənni üzrə müəlliminin rolu çox böyükdür (Krutetskii, 1976). Bu cür şagirdlər sinif yoldaşları arasında xüsusilə riyaziyyat istiqamətində daha üstün nailiyyətlər əldə edirlər (Bapoğlu, 2010). Riyazi üstünlüklərlə yanaşı, incəsənət sahəsində də istedad müşahidə edilə bilər. Bu səbəbdən erkən yaşlardan etibarən şagirdlərin istedadlı olduqlarını aşkar etmək və onlara dəstək göstərmək olduqca əhəmiyyətlidir (Enç, 2005). Əks təqdirdə onlarda olan bu xüsusiyyətlər tədricən itə və onlar psixoloji sarsıntı yaşaya bilərlər (Bildiren, 2018).

Tomlinson (2001) müxtəlif qabiliyyət səviyyəsinə malik şagirdlərin olduğu siniflərdə tədrisin fərdiləşdirilməsindən, bunun üçün isə hər bir şagirdin fərdi ehtiyaclarına uyğun tədris strategiyalarını tətbiq etmək üçün konkret yanaşmalar təqdim edilməsindən bəhs etmişdir. Fərqləndirilmiş təlimin prinsiplərini və metodlarını, o cümlədən məzmunun, proseslərin və öyrənmə mühitinin adaptasiyasını izah edən ABŞ pedaqoqu hər bir şagirdin potensialını maksimum inkişaf etdirmək üçün sinifdə həm istedadlı, həm də dəstəyə ehtiyacı olan şagirdlər üçün uyğun öyrənmə imkanları yaratmağın əhəmiyyətini izah etmişdir. Chart və digərləri (2008) də istedadlı şagirdlərin müəyyən edilməsi ilə bağlı innovativ yanaşmaları təqdim etmişdir. Triarxik Zəka nəzəriyyəsinə bəhs edərək analitik, yaradıcı və praktik zəkani ölçməklə istedadın daha əhatəli şəkildə müəyyən edilməsini hədəfləyən psixoloqlar istedadlı şagirdlərin daha obyektiv və fərdi üsullarla seçilməsinin və diferensial təhsilin vacibliyini vurğulamışdılar.

Xüsusi istedadlı uşaqlarla iş zamanı bir sıra çətinliklər yaşana bilər. Xüsusi istedadlı şagirdlərdən ibarət sinfi idarə edə bilmək və onları qane edəcək mühiti yaratmaq çətinliklidir. Onlar suallara həddindən artıq maraq göstərdiyindən sinif mühiti səs-küylü formalaşa bilər (Markusic, 2012). Xüsusi istedadlı şagirdlər mükəmməliyyətçi olduqlarından onları bəzi hallarda qane etmək mümkün olmur (Porter, 2005). Bu xüsusiyyət onlarda səhv etməkdən qorxmaq vərdişi yarada və imtahanlarda bəzi suallar üzərində çoxlu vaxt itirməyə səbəb ola bilər (Callard-Szulgit, 2010). Bəzi hallarda həmyaşdaları onların düşüncə səviyyələrinə uyğun gəlmədiklərindən xüsusi istedadlı uşaqlar özündən yaşca böyüklərlə dost olmağa meyilli olurlar. Bu xüsusiyyət onları sinif mühitində tək qoya və qrup işlərində potensiallarından aşağı nəticə göstərmələrinə gətirib çıxara bilər (Bencik & Metin, 2006). Gündəlik tapşırıqlar xüsusi istedadlı uşaqlarda darıxıcı vəziyyət yaradır və onlar bu tapşırıqları tez yerinə yetirib başqa istiqamətə yönəlməyi arzu edirlər. Bu cür vəziyyətlərdə həmin şagirdlər müəllimlər tərəfindən dərəcə marağı olmayan şagird münasibəti

görə bilərlər (Montgomery, 2003). Yəni, digər sinif yoldaşlarının görə bilmədiyi məsələləri görə, bu haqda suallar verən istedadlılar müəllimləri tərəfindən təzyiq görə və sinif mühitində sıxışdırıla bilər. Onlar dərslər mühitini pozmağa cəhd edən kimi anlaşıla bilər (Delisle və digərləri, 1987). Xüsusi istedadlı şagirdlərin qeyd edilmiş xüsusiyyətlərinə görə fərqli anlaşılmaları və ailə və müəllimləri tərəfindən təzyiqlərə və cəzalara məruz qalmalarına səbəb ola bilər. Ona görə də valideynlər və müəllimlər uşaqları daha yaxından tanımağa çalışmalı və onlarla davranışda diqqətli olmalıdırlar (Çitil & Ataman, 2018). Feldhusen (2005) istedadlı şagirdlərin potensiallarına uyğun inkişafı üçün motivasiya mənbəyinin və hədəflərin düzgün müəyyən edilməsinin vacibliyini vurğulamışdır. Sternberg (2000) də məktəbdəki uğurun ən böyük sirrinin motivasiya olduğunu qeyd etmişdir.

2.1.5. Müxtəlif ölkələrdə xüsusi istedadlı şagirdlərin təhsilinə yanaşma

Xüsusi istedadlı şagirdlərin müəyyən olunması, onların ehtiyaclarına uyğun təhsil imkanlarının yaradılması, müxtəlif qabiliyyətlərə malik şagirdlərin potensialının üzə çıxarılması və inkişaf etdirilməsi müasir dövrdə də təhsil sistemlərinin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biridir. Dünyanın müxtəlif ölkələrində bu şagirdlərin akademik göstəriciləri izlənilir, onların təlim-tərbiyəsinə xüsusi önəm verilir. Bəzi ölkələrdə bu cür şagirdlər üçün xüsusi məktəblər və ayrıca proqramlar yaradılır. Bəzi ölkələrdə isə bu şagirdlərin sağlam rəqabət mühiti yarada bilməsi üçün ümumi təhsil sisteminə inteqrasiyası əsas hesab edilir (Boettger & Reid, 2015).

Almaniyada xüsusi istedadlı şagirdlər məktəblərə daha erkən başlaya və cari sinifdən bir üst sinfə keçə bilərlər. Bunun üçün xüsusi imtahanlar həyata keçirilir. Almaniyada XVIII əsrdən etibarən xüsusi istedadlı şagirdlər gimnaziyalarda təhsilini davam etdirir (Ziegler və digərləri, 2013). İsveçrədə də Almaniyada olduğu kimi xüsusi istedadlı şagirdlər üçün erkən məktəbə başlama, cari sinifdən bir üst sinfə keçmə imkanları mövcuddur. İsveçrədə şagirdin olduğu

sinifdən daha yuxarı sinfə keçməsi zamanı xüsusi imtahanlardan əlavə psixoloqun rəyi də nəzərə alınır. Bu ölkədə əksər hallarda xüsusi istedadlı şagirdlər adi siniflərdə, lakin fərqləndirilmiş tədris proqramı vasitəsilə təhsil alırlar. Bəzi hallarda bu şagirdlər təhsildən azad oluna bilirlər (Grossenbacher, 2005).

Finlandiyada qanunvericilik məktəblərə dərsləri şagirdlərin yaş səviyyəsi və qabiliyyətlərinə uyğun təşkil etməyə imkan verir. Finlandiya təhsil sistemində ibtidai sinfə erkən qəbul, cari sinifdən bir üst sinfə keçmə, yuxarı siniflərlə birlikdə dərs keçmə, dərsdənkənar əlavə fəaliyyətlər mümkündür. Bu ölkədə məktəblər fərdi tədris proqramları təqdim edirlər. Bu sistem istedadlı şagirdlər üçün xüsusi əhəmiyyətli rol oynayır. Burada həmçinin qiymətsiz sistem mövcuddur. Bu da həm şagirdlərin bacarıqlarını üzə çıxarır, həm də valideynlər şagirdlərin təhsil ehtiyaclarını izləyə bilirlər. İstedadlı şagirdlər müxtəlif müsabiqələrdə və ya universitetlərin təşkil etdiyi yay düşərgələrində iştirak edirlər. Finlandiya şagirdləri beynəlxalq qiymətləndirmələrdə, o cümlədən PISA testlərində müntəzəm olaraq yüksək nəticələr göstəririlər (Tirri, 2005).

Xüsusi istedadlı uşaqların təhsilində Türkiyədə tətbiq olunan proqram və modellər içerisində son illərdə geniş yayılmış olan Elm və İncəsənət Mərkəzlərində (BİLSEM) tətbiq edilən təhsil sistemi əsas rol oynayır. Aşağı yaşlı şagirdlər bir neçə mərhələdən ibarət seçmə imtahanlarda iştirak edir və 130 və daha yuxarı IQ balı toplayanlar yaşadıkları bölgə üzrə BİLSEM-də təhsil almaq şansı əldə edir. Lakin BİLSEM təhsil qurumu deyil, bu baxımdan MEB-in (Təhsil Nazirliyi) bu istiqamətdə xüsusi istedadlılara diqqətinin artırılmasına, xüsusi məktəblərin açılmasına ehtiyac vardır (Bakioğlu & Levent, 2013). Xüsusi istedadlı uşaqlarla müxtəlif layihələr həyata keçirən qurumlardan biri də TÜBİTAK (Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu)-dır. TÜBİTAK da Təhsil Nazirliyi ilə əməkdaşlıq etsə də, onun tabeliyində deyil. Lakin olimpiadaçı şagirdlərin inkişafında əhəmiyyətli rol alır, müxtəlif elmi layihələrə

dəstək verir, eləcə də, bu istiqamətdə təhsil siyasətinin formalaşmasında mühüm addımlar atır (Şahin, 2015). Türkiyədə xüsusi istedadlı uşaqlarla iş sahəsində ən diqqət çəkən addımlardan biri bu sahə üzrə bəzi universitetlərdə müəllimlərin yetişdirilməsidir. Həmçinin, İstanbul Universitetində onlarla şəxs bu sahə üzrə doktorantura təhsili almışdır (Çitil, 2018).

2.1.6. Azərbaycanda xüsusi istedadlı şagirdlərin təhsilinə yanaşma

Azərbaycanda da Elm və Təhsil Nazirliyi tərəfindən istedadlı şagirdlərin erkən mərhələdə müəyyənləşdirilməsi məqsədilə müxtəlif istiqamətdə işlər həyata keçirilir. Artıq 5-ci sinifdə təhsil alan şagirdlər zəkanı və analitik düşüncəni ölçən qeyri-standart tapşırıqların tərtib edildiyi riyaziyyat olimpiadalarına qatılırlar. 6 və 7-ci sinifdən etibarən şagirdlər Respublika fənn müsabiqələrində iştirak etməklə müxtəlif fənlər üzrə həmyaşıdlarından seçilməyə çalışırlar. Bu müsabiqənin qalibləri dövlət dəstəyi ilə xüsusi proqramların tədris olunduğu olimpiada hazırlığına cəlb olunurlar. 8-11-ci siniflərdə təhsil alan şagirdlər isə 8 fənn üzrə Respublika Fənn Olimpiadalarında iştirak edə bilirlər. Bu olimpiadalarda qalib olan şagirdlər müvafiq sahə üzrə ali təhsil almaq hüququ əldə edirlər. Fənlər üzrə dərin biliklərə yiyələnən şagirdlər arasından seçilmiş istedadlılar isə Azərbaycanı beynəlxalq fənn olimpiadalarında təmsil edirlər. İstedadlı şagirdlərin beynəlxalq fənn olimpiadalarına hazırlığı məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun nəzdində Beynəlxalq olimpiada mərkəzi fəaliyyət göstərir. Bu mərkəzlərdə şagirdlərə müvafiq sahələr üzrə yüksək ixtisaslı mütəxəssislər tərəfindən hazırlıqlar keçirilir. Şagirdlər əlavə resurslar, metodik vəsaitlər, müxtəlif dərs vəsaitləri ilə təmin edilir. Burada onların xarici dil bacarıqları da inkişaf etdirilir (Elm və Təhsil Nazirliyi, 2024).

Xüsusi istedadlı şagirdlərin olimpiadalar sahəsində motivasiyasının artırılması məqsədilə görülmüş tədbirlərdən biri də Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarıdır. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 20 may 2019-cu il tarixli, 229 nömrəli Qərarına

əsasən beynəlxalq və respublika fənn olimpiadalarının qalibləri ali təhsil müəssisələrinə müsabiqədənənar qəbul olunurlar (Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı, 2019).

Xüsusi istedadlı şagirdlərin rəqabətə davamlı inkişaflarının təmin edilməsi məqsədilə lisey və gimnaziyalara qəbul müsabiqə yolu ilə həyata keçirilir (Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti, 2020). Təhsil prosesinin səmərəli planlaşdırılması və tədrisin keyfiyyətinin idarə olunmasının daha effektiv həyata keçirilməsi məqsədilə qəbul meyarlarının mərhələli, sistemli və vahid şəkildə tənzimlənməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu müəssisələrdə hər bir xüsusi istedadlı təhsilalan üçün fərdi təhsil və inkişaf proqramlarının müəyyənəşdirilməsi, onların fərdi plan əsasında tədris prosesi və kurikulumdankənar məşğuliyyətinin təşkili mexanizmlərinin yaradılması ilə bağılı zəruri işlər həyata keçirilir (Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, 2013).

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 42-ci maddəsinin 4-cü bəndinə əsasən, maddi vəziyyətdən asılı olmayaraq istedadlı şəxslərin təhsilini davam etdirməsinə dövlət tərəfindən zəmanət verilir (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 1995/2016). Bu prinsipi rəhbər tutaraq, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti 30 sentyabr 2021-ci il tarixində “Azərbaycan gənclərinin nüfuzlu xarici ali təhsil müəssisələrində təhsil imkanlarının genişləndirilməsi haqqında” 2931 nömrəli Sərəncam imzalamışdır (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı, 2021). Göründüyü kimi, istedadlı şagirdlərin istedadlı olmalarının müəyyənəşdirilməsi meyarı kimi onların daha çox akademik nailiyyətlərinə (testlər və s.) diqqət yetirilir. Bu baxımdan onların akademik nailiyyətlərinə təsir edən amillərin müəyyənəşdirməsinin mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyini söyləmək mümkündür.

2.2. Xüsusi istedadlı şagirdlərin akademik nailiyyətlərinə təsir edən əsas amillər

Xüsusi istedadlı şagirdlərin akademik nailiyyətlərinə təsir edən faktorları nəzərdən keçirməzdən əvvəl akademik nailiyyət anlayışına toxunmaq faydalı hesab olunmuşdur.

2.2.1. Akademik nailiyyət

Akademik nailiyyət məktəb dərslərində və müəllimlərin təlimləri nəticəsində şagirdlərdə formalaşan bilik və bacarıqlar toplusudur (Good, 1973). Eyni zamanda şagirdin gözləntilərin aşağısında nəticələr göstərməsi isə akademik uğursuzluq kimi qiymətləndirilir (Reis & McCoach, 2000). Şagirdlər özləri akademik nailiyyəti dörd amillə əlaqələndirirlər: istedad, əzm, tapşırığın çətinlik dərəcəsi, bəxt (Weiner, 1979). Uğurlu təhsil şagirdlərin bacarıq və istedadlarının nəzərə alınaraq tətbiq olunan təhsildir, bu zaman şagirdlərdə olan istedad onların akademik nailiyyətlərinin daha da yaxşılaşmasına səbəb olur (Oruç, 2009). Bülbül (2010) apardığı araşdırmadan sonra akademik nailiyyətlə xüsusi istedad arasında güclü əlaqənin olması qənaətinə gəlmişdir. Ümumiyyətlə, xüsusi istedadla malik olan şagirdlər əsasən akademik cəhətdən uğurlu olan şagirdlərdir (Enç, 1979). Xüsusi istedadlı şagirdlər bir dəfə akademik uğur əldə etdikdən sonra onu əldən verməməyə və onlarda olan üstün xüsusiyyətlərin köməyi ilə buna nail olmağa çalışırlar (Silverman, 1997).

2.2.2. Xüsusi istedadlı şagirdlərin akademik nailiyyətlərinə təsir edən əsas amillər

Mövcud ədəbiyyat nəzərdən keçirildikdə istedadlı şagirdlərin akademik nailiyyətlərinə müxtəlif amillərin təsiri olduğu müəyyənləşdirilmişdir. Bu amilləri aşağıdakı başlıqlar altında təqdim etmək mümkündür:

2.2.2.1. Məktəblərin xüsusi yanaşması və diferensiallaşdırılmış təhsil proqramları

Amerikan riyaziyyatçısı Montgomery (2013) təhsil müəssisələrinin istedadlı şagirdlərin təlim-tərbiyə prosesinə uyğunlaşdırılmış müasir metodikaların tətbiqi, elmi-texniki avadanlıqlarla təmin olunma və fərdi yanaşmaların inkişaf etdirilməsi vasitəsilə bu şagirdlərin qabiliyyətlərinin üzə çıxmasına və inkişafına şərait yaratmalı olduğunu bildirmişdir. Agell və Kellogg (2021) istedadlı şagirdləri tanımaq, onların ehtiyaclarını başa düşmək və onları effektiv şəkildə dəstəkləmək üçün təhsil müəssisələrinə bəzi tövsiyələr vermişdir. Məktəblərin istedadın üzə çıxarılması ilə kifayətlənməyib, həm də onun inkişafı üçün uyğun şərait yaratmalı olduğunu, istedadlı şagirdlərin təhsilində təhsil müəssisəsinin xüsusi yanaşma göstərməsinin vacib olduğunu qeyd etmişdir. Ümumiyyətlə, məktəb şagirdlərin zehni və əxlaqi inkişafı ilə yanaşı, sosial və fərdi xüsusiyyətlərinin də inkişafını məqsəd qoymalıdır (İlmen, 2010).

Xüsusi istedadlı şagirdlərin təhsili ilə bağlı sosial ədalət, bərabərlik və fərdi potensialın inkişafı məsələlərində həssaslıq göstərilməli, istedadlı şagirdlərin xüsusi imkanlara malik olmasının digər şagirdlərlə müqayisədə fərqli etik və sosial məsuliyyətlər doğurub-doğurmadiğı analiz edilməli, müəllimlər fərdi yanaşma prinsipinə əhəmiyyət verməlidirlər (Tirri, 2010). Xüsusi istedadlı şagirdlərin sosial, emosional və akademik ehtiyaclarına cavab verən proqramlar inkişaf etdirilməli, təhsil siyasətinin rolu müəyyən edilməli, həmçinin, təhsilin bərabərlik və inklüzivlik prinsiplərinə uyğun olaraq inkişaf etdirilməli və fərqli sosial və mədəni kontekstlərdə istedadın müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı həm nəzəri, həm də praktiki yanaşmalar tətbiq olunmalıdır (Jolly & Jarvis, 2018). Ümumiyyətlə, bu cür şagirdlər öz qabiliyyət və potensiallarına görə təhsil almalıdır (Erdoğan, 2016).

Xüsusi istedadlı şagirdlər normal siniflərdə uğurlu akademik nəticə göstərmiş olsalar da, əslində onlar potensiallarının çox aşağısında qərarlaşmış olurlar (Lichtenwalter, 2010). Bu cür

şagirdlər özlərinə bənzər xüsusiyyətlərə malik olan şagirdlərdən ibarət mühit və onların istedadlarını inkişaf etdirə biləcəkləri proqram arzu edirlər (Temur, 2004). Həmyaşlılarından fərqli xüsusiyyətlərə malik olan xüsusi istedadlı şagirdlərin uğur qazana bilməsi üçün bir çox hallarda diferensiaslaşdırılmış təhsil proqramına ehtiyac yaranır (Davaslıgil & Zeana, 2004). Bu cür təhsil qrupla çalışmaları dəstəkləməklə yanaşı, müstəqil öyrənməyə də imkan verir (Lawrence-Brown, 2004). Onların daha yaxşı inkişaf etdirilmələri üçün proqramda dəyişikliklər və fərqliliklər edilməlidir (Tomlinson, 2005). Bu zaman onlarda gedən inkişaf prosesi və onların potensialları nəzərə alınmalıdır (Kontaş, 2009).

Diferensiaslaşdırılmış təhsildə normal proqrama əlavələr edərək daha ağır proqramın tərtib olunması nəzərdə tutulmur, burada şagirdin maraq dairəsinə uyğun proqram hazırlanır (Davaslıgil & Zeana, 2004). Onların istedadlı olduqları sahəni dərk etmələri və bu istiqamətdə daha da inkişaf etmələri üçün fərqli təhsil proqramlarının tətbiqi vacibdir (Sternberg & Grigogeronko, 2000). Bu cür şagirdlər digərlərindən fərqli və sürətli düşüdükləri üçün ümumi təhsil proqramı onlara darıxdırıcı gələ bilər (Enç, 2005). Dağlıoğlu (2010) da xüsusi istedadlı şagirdlərin ehtiyaclarının müəyyən edilməsi və ona uyğun proqramın tətbiq edilməli olduğunu bildirir. Daha faydalı ola bilmələri üçün xüsusi istedadlılara uyğun xüsusi təhsil proqramı tərtib olunmalıdır (Stuart & Beste, 2008). Müxtəlif ölkələrin istedadlı uşaqlarla bağlı fəaliyyətlərinə baxıldıqda bənzər və fərqli metodlar müşahidə edilir. Çin, ABŞ, Rusiya və İsraildə əvvəlcə xüsusi istedadlı şagirdləri müxtəlif testlərlə müəyyən edilir, daha sonra isə onlara təhsillərini xüsusi məktəblərdə davam etdirmək imkanı yaradılır (Sönmez, 2011). ABŞ və bəzi Qərb ölkələrində isə xüsusi sinif metodu istifadə edilməkdədir (Çağlar, 2004).

2.2.2.2. Fərdi xüsusiyyətləri

Həyata keçirilən tədqiqatlar istedadlı şagirdlərin akademik nailiyyətlərinə təsir edən amillərdən birinin onların fərdi xüsusiyyətləri olduğunu göstərir. Aparılmış araşdırmalar uşaqların fiziologiyasının, psixologiyasının və sosial xüsusiyyətlərinin onların akademik nəticələrinə təsir etdiyini göstərmişdir (Keskin & Sezgin, 2009). Fərdi xüsusiyyət kimi cinsiyyət fərqliliyinin xüsusi istedadlı uşaqların akademik nailiyyətlərinə təsiri ilə ayrı-ayrı tədqiqatlarda fərqli nəticələrə gəlinmişdir. Bəzən oğlan şagirdlərin qızlardan üstünlüyü, bəzən isə əksinə hallar müşahidə edilmişdir (Cohen, 1998; Ökten, 2012).

Loeb və Jay (1987) apardıqları tədqiqatda xüsusi istedadlıların özünüdərk qabiliyyətinin digərlərinə nisbətən daha yuxarı olduğu qənaətinə gəlmişlər. Ümumiyyətlə isə, xüsusi istedadlı uşaqların digərlərinə nisbətə üstünlüyü erkən yaşlarda daha çox büruzə verir. Onların sosial əlaqələri və dostluqları sonrakı inkişaflarında mühüm rol oynayır (Gross, 2002).

Xüsusi istedadlı uşaqlar bəzən akademik uğurları və fərqli düşüncələri səbəbilə həmyaşdaları tərəfindən qəbul edilmirlər (Lens & Rand, 2000). Ona görə də onlar bəzən potensiallarını digərlərindən gizlətməyə çalışırlar ki, bu da akademik nəticələrdə öz əksini tapmışdır (Peters və digərləri, 2000). Xüsusi istedadlı şagirdlər akademik nailiyyətlərini istedadları və əzmləri ilə, uğursuzluqlarını isə sadəcə əzmkarlığın yetərinə olmaması ilə əlaqələndirirlər (Dai və digərləri, 1998).

2.2.2.3. Çevrə ilə bağlı amillər

Xüsusi istedadlı şagirdlərin həyatının bir parçası olan akademik nailiyyətlərə öz fərdi xüsusiyyətləri ilə yanaşı onların çevrəsinin, əhatə olunduğu insanların da mühüm təsiri vardır. Akademik nailiyyət dedikdə, ilkin olaraq şagirdin əhatə olunduğu tədris prosesi, təhsil aldığı

məktəblə bağlı məsələlər xatırlanır. Bu prosesin vacib komponentlərindən biri də müəllimlər olduğu üçün onların üzərinə böyük məsuliyyətlər düşür. Müəllimlər bir çox hallarda xüsusi istedadlı şagirdi aşkar edə, ondakı fərqliliyi görə bilmir (McClellan, 1985). Halbuki, müəllimlər istedadlı şagirdlərin xüsusiyyətlərini bilməli və onlarla işləməyi bacarmalıdır (Şahin, 2013). Müəllimlər sinfi idarə edərkən mərkəzdə şagirdin olduğu öyrənmə mühiti yaratdığından əmin olmalıdır (Altındağ, 2006).

Məktəb həyatının çox böyük bir hissəsini sinifdə keçirən istedadlı şagirdlərin sinif mühiti zənginləşdirilməlidir (Şenol, 2011). Əks halda onlarda xüsusi istedadı bürüzə verən xüsusiyyətlər zəifləyər, potensiallarından istifadə edə bilməmək, dağınıqlıq yarana bilər (Walters & Frei, 2007). Enerjisi bol olan müəllim yaradıcıdır və onun bu xüsusiyyəti şagirdlərinə də təsir edir (Demirel, 2007:195). Akademik bilikləri ilə yanaşı sosial davranışları daha geniş olan müəllimlərin şagirdlərinə müsbət təsirləri daha çox olacaqdır (Şişman, 2006). Xüsusi istedadları ilə fərqlənən şagirdlərin xəyal dünyasını zənginləşdirmək, axtarıqları suallara cavab tapmaq istəyi çox olur. Belə şagirdlərlə çalışan müəllim onların bu ehtiyaclarını qarşılamaq üçün demokratik və öyrədici sinif mühiti yaratmalıdır (Koshy, 2002). Bəzi müəllimlər xüsusi istedadlı şagirdlərin bu istəklərinin qarşısını alır və onların müstəqilliyini məhdudlaşdırır. Ona görə də bütün müəllimlərin xüsusi istedadlı şagirdlərə dərs keçməməli olduğu qeyd edilir. Xüsusi istedadlı şagirdlər bəzən müəllimlərdən daha üstün biliklərə yiyələnə bilirlər. Bu cür hallar müəllimlərdə qısqançlıq deyil, motivasiya yaratmalıdır (Parke, 1992). Demirel (2007:193) xüsusi istedadlı şagirdlərlə çalışan müəllimlərin müasir texnoloji alətlərdən istifadə bacarıqlarının da yüksək səviyyədə olmasının vacibliyini vurğulamışdır. Ona görə də xüsusi istedadlı şagirdlərlə işləyən müəllimlərdə ilkin bacarıqların formalaşdırılması tələbi qoyulmalıdır (Fetzer, 2000).

Müəllimlərin rolu ilə yanaşı uşaqda istedadın çox erkən yaşda ailə tərəfindən aşkar edilməsi onun gələcək inkişafı baxımından çox əhəmiyyətlidir (Baykoç, 2014). Eləcə də, zehni inkişafın ailə mühitindən asılı olduğu bildirilmişdir (Tunçdemir, 2004). Freeman (2000) ailə dəstəyinin istedadlıların gələcək inkişafında ən əhəmiyyətli faktorlardan biri olduğunu qeyd etmişdir. Valideynlərdən eşitdikləri xoş sözlər istedadlı uşaqları məqsədə çatmaq yolunda əhəmiyyətli motivasiya mənbəyidir (Hay, 1993). Bu cür uşaqların motivasiya qaynağı düzgün müəyyən edilməlidir. Belə ki, onların təhsil ehtiyacları ilə yanaşı, sosial və şəxsi ehtiyacları da valideynlər tərəfindən izlənərək təmin edilməlidir (Morawska & Sanders, 2009). Yetkinlik yaşlarında göstərmək istədikləri yaradıcılıqlarda onlara müstəqillik verilərək dəstək verilə bilər (Olszewski-Kubilius, 2001).

Ata və ananın yüksək səviyyəli təhsilinin olması xüsusi istedadlı uşağın gələcək inkişafında istiqamət vermək, hədəf müəyyənləşdirmək və düzgün strategiya formalaşdırmaq baxımından müsbət təsiri vardır (Olszewski-Kubilius, 2008). Lakin bəzi hallarda valideynlərin və müəllimlərin çox yüksək gözləntiləri uşaqlarda stress yarada bilər (Lens & Rand, 2000). Ailənin iqtisadi vəziyyəti, uşağın xüsusi təhsilə ehtiyacının tam qarşılana bilməməsi də onun akademik nəticələrində özünü büruzə vermişdir. Bəzən ailədə uşaq sayının çoxluğu da xüsusi istedadlı uşağın inkişafını ləngidə bilər (Savaş və digərləri, 2010). Belə ki, aşağı səviyyədə qidalanma, uşağın səhhətinə lazımı qədər diqqət edilməməsi, aşağı səviyyəli iqtisadi vəziyyətin uzun müddət davam etməsi uğursuzluğa aparıb çıxara bilər (Peterson & Colangelo, 1996). Clarke və Hollingsworth (2002) isə yüksək akademik nəticəli şagirdin ailədə ilk və ya tək uşaq olduğunu bildirmişdirlər. Ana və atanın birlikdə yaşaması da xüsusi istedadlı uşaqların uğurlarında rol oynayır. Belə ki, akademik uğursuzluqlar yaşamış bir çox şagirdə ata və ananın boşanması hallarına rast gəlinmişdir (Çağlar, 2004).

2.3. Mövzu ilə əlaqədar həyata keçirilmiş tədqiqatlar

Ədəbiyyat təhlili zamanı xüsusi istedadlı şagirdlərlə bağlı müxtəlif məzmunlu tədqiqatların həyata keçirildiyi aşkarlanmışdır.

Freeman (1999) öz tədqiqat işində istedadlı şagirdlərin təhsili sahəsindəki müxtəlif yanaşmalar, təcrübələr və uğurlu strategiyalardan bəhs edərək dünya üzrə istedadlı şagirdlərin təhsilinə dair fərqli sistemləri müqayisə etmiş və onların sosial-emosional ehtiyaclarına xüsusi diqqət yetirmişdir. Bu araşdırmada o, istedadın erkən müəyyən edilməsi, inkişaf etdirilməsi və cəmiyyətə töhfə verəcək şəkildə yönləndirilməsi üçün təhsil siyasətçiləri və müəllimlər üçün əhəmiyyətli tövsiyələr təqdim etmişdir.

Mulhern (2003) xüsusi istedadlı şagirdləri necə müəyyənləşdiriləcəyinə dair araşdırma etmiş və bu şagirdlərin qabaqcıl idrak qabiliyyətləri, daha sürətli öyrənmə tempi və daha çətin məzmunu asanlıqla qavraya bilmə kimi əsas öyrənmə xüsusiyyətlərinin olduğu qənaətinə gəlmişdir. İstedadlı şagirdlərin xüsusiyyətlərini ortaya qoyan başqa bir tədqiqat da Güçyeter və həmkarları (2024) tərəfindən həyata keçirilmişdir. Tədqiqatçılar kəmiyyət metodologiyasından istifadə edərək xüsusi istedadlı uşaqlarda ən çox rast gəlinən xüsusiyyətlərin sürətli düşünmə, öyrənməyə olan yüksək həvəs, motivasiya, yaradıcılıq, praktik həll yolları istifadə etmə kimi xüsusiyyətlər olduğu qənaətinə gəlmişlər.

Həyata keçirilən tədqiqatlarda istedadlı şagirdlərə təqdim olunan təhsil xidmətləri ilə bağlı məsələlər - tədris proqramları, müəllimlər və s. ön planda olmuşdur. Matthews və Kitchen (2007) üç orta məktəbdə xüsusi istedadlı şagirdlər üçün nəzərdə tutulmuş proqramlar vasitəsilə müxtəlif siniflərdən olan xüsusi istedadlı şagirdlər və istedadlı şagirdlərlə işləmək üçün xüsusi təlim keçmiş müəllimlərdən ibarət "məktəb daxilində məktəb" (School-within-a-school, SWS) formatında araşdırma etmişdir. Proqramın məqsədi istedadlı şagirdlərin akademik potensiallarını

maksimum dərəcədə inkişaf etdirmək, təhsil uğurlarını artırmaq və onların xüsusi təhsil ehtiyaclarını qarşılayan mühit yaratmaq idi. Bu tədqiqat, istedadlı şagirdlər üçün SWS proqramlarının tədris mühitini təkmilləşdirmək və sosial inteqrasiyanı təşviq etmək üçün bəzi dəyişikliklərə ehtiyac olduğunu göstərmişdir (Matthews & Kitchen, 2007).

Akkaş və Tortop (2015) xüsusi istedadlı şagirdlərlə bağlı tədqiqatlarında xüsusi istedadlı şagirdlərin təhsili üçün fərqləndirmə (diferensiasiya) yanaşmalarını araşdırmışdılar. Müəlliflər fərqləndirmənin əsas prinsiplərini izah etmiş, təhsil proqramlarının fərdiləşdirilməsinin zəruriliyini vurğulamışlar. Bənzər bir şəkildə, Ataman (2004) da öz tədqiqatında xüsusi istedadlı şagirdlərin təhsilində fərdi yanaşmanın önəmini vurğulamış və onların potensialını maksimum dərəcədə inkişaf etdirmək üçün uyğun tədris proqramları və metodikaların tətbiqinin əhəmiyyətini qeyd etmişdir.

Şahin və Levent (2015) araşdırmalarında xüsusi istedadlı şagirdlərin təhsili zamanı sinif müəllimlərinin istifadə etdikləri metod və strategiyalardan bəhs edərək, müəllimlərin bu şagirdlərin ehtiyaclarına cavab vermək üçün hansı tədris yanaşmalarına üstünlük verdiklərini və hansı çətinliklərlə qarşılaşdıqları təhlil edilmişdir. Bu tədqiqat xüsusi istedadlı şagirdlərin təlim-təربiyəsi üçün müəllimlərin xüsusi hazırlığa ehtiyacı olduğunu və tədris metodlarının müxtəlifləşdirilməsinin vacibliyini vurğulamışdır.

Şayir (2015) tərəfindən həyata keçirilən tədqiqatda isə, xüsusi istedadlı şagirdlərlə bağlı ibtidai sinif müəllimlərinin məlumatlılıq səviyyəsi araşdırılmışdır. Araşdırmanın nəticəsinə görə xüsusi istedadlı uşaqların təhsil aldığı məktəblər və onlar üçün istifadə olunan proqramlardan daha çox xəbərdar olan müəllimlərin xüsusi istedadlı uşaqları daha erkən yaşda aşkar edə bilmişlər. Seyhan (2015) isə məktəbəqədər təhsil müəssisələrində çalışan müəllimlərin xüsusi istedadlı uşaqlar haqqında düşüncə və münasibətləri arasındakı münasibəti tədqiq etmişdir. O,

xüsusi istedadlıların daha erkən yaşlarda, məktəbəqədər hazırlıqlarında aşkar edilməli olduğunu bildirmişdir.

Baki və Arabaci (2023) öz çalışmalarında xüsusi istedadlılar qrupuna daxil olan və olmayan şagirdlərin yaradıcılıqlarını tədqiq etməyi məqsəd kimi ortaya qoymuşdur. Nəticədə istedadlı şagirdlərin digər qrupdan daha yaradıcı riyazi həllər ortaya qoyduqları aşkar edilmişdir. Wholuba (2014) da öz tədqiqatını xüsusi istedadlılar qrupuna daxil olan və olmayan şagirdlər üzərində həyata keçirmişdir. Tədqiqatçı bu şagirdlərin akademik performanslarını onların motivasiyası ilə əlaqələndirərək araşdırmışdır. Tədqiqatın nəticələri qeyri-istedadlı şagirdlər və istedadlı şagirdlər arasında motivasiya və akademik performansın müəyyən aspektləri arasında müsbət əlaqələri aşkar etmişdir.

Sürücünün (2013) apardığı araşdırmada xüsusi istedadlı şagirdlərin ailələrinin gəlirlərinin onların akademik nəticələrində mühüm rol oynadığı göstərilmişdir. Belə ki, 161 nəfər şagird üzərində aparılmış tədqiqat nəticəsinə əsasən iştirakçıların 83,9 faizinin ailə gəlirinin yaxşı olduğu müəyyən edilmişdir.

4901 nəfər xüsusi istedadlı şagird arasında aparılan tədqiqatda şagirdlərin 35,1 faizi akademik nailiyyətlərini yüksək olmasında başlıca səbəb kimi xüsusi istedadlı olmalarını göstərmişlər (Çalikoğlu, 2009).

Məktəblərin xüsusi istedadlı şagirdlərin akademik nəticələrində rolu ilə bağlı çoxsaylı tədqiqatlar aparılmışdır. Məktəblə bağlılığı daha yuxarı səviyyədə olan şagirdlərdə akademik nəticələrin daha yaxşı olması ilə yanaşı, məktəbdən sonrakı dövrdə də təhsil fəaliyyətlərinin yüksək səviyyədə olması göstərilmişdir (Ainley və digərləri, 1991). Başqa bir araşdırmada məktəb icmasının, məktəb idarəçilərinin və müəllimlərin şagirdin akademik nəticələrinə təsiri öyrənilmişdir (Taşçı, 2013).

Məktəbdənkənar sosial fəaliyyətlərlə bağlı araşdırmalarda da akademik nəticələrlə bağlı mütənasibliyə rast gəlinmişdir. Belə ki, həvəskar səviyyədə musiqi təhsili alan 6-cı sinif şagirdlərinin akademik nəticələrdə də musiqi təhsili almayanlara nisbətən üstünlük göstərdiyi təsbit edilmişdir (Uyan, 2012). Nizamlı olaraq idmanla məşğul olan şagirdlərin də akademik nəticələri digərlərinə nisbətən yaxşı olmuşdur. Onlar özlərinə güvən hissənin yaranması və stressdən azad olması nəticəsində dərslərinə daha yaxşı fokuslanma bilmişlər (Ergen və digərləri, 2003). Lakin başqa bir araşdırmada idmanın xüsusi istedadlı şagirdlərin akademik nəticələrinə mənfi təsir etməsi müəyyən edilmişdir (Asiabi, 2012). Günün (2012) apardığı araşdırmada isə idmanla akademik nailiyyət arasında hər hansı əlaqə tapılmamışdır.

Göründüyü kimi, beynəlxalq ədəbiyyatda istedadlı şagirdlərin akademik nailiyyətlərinə təsir edən amillərlə bağlı tədqiqatlar mövcuddur. Yerli ədəbiyyat təhlil olunduqda qismən də olsa istedadlı şagirdlərlə bağlı müxtəlif işlərə rast gəlinmişdir. Lakin bu tədqiqatlar geniş araşdırma xarakterli deyil, burada əsasən qanunvericilik, proqramlar, görülmüş işlər və problemlərin sadalanmasına rast gəlinmişdir. Məqalələrin çoxu konkret bir sahəyə yönəlmişdir. Məsələn, Hacıyeva və Mirzəyeva (2019) kimya dərslərində innovativ texnologiyaların rolundan bəhs etmişlər. Panıyeva (2025) isə öz magistr dissertasiyasında istedadlı şagirdlərlə iş zamanı əhəmiyyət verilməli məqamları qeyd etmişdir, lakin burada da nəticələr bir ədəbiyyat araşdırmasına əsasən hazırlanmışdır. Cəfərova (2022) öz məqaləsində qısa şəkildə ədəbiyyat araşdırması etmiş, əsasən ölkəmizdə bu sahədə görülmüş işlərdən nümunələr gətirmişdir.

III FƏSİL

3. Metodologiya

3.1. Tədqiqatın dizaynı

Xüsusi istedadlı şagirdlərin akademik nailiyyətlərinə təsir edən faktorların müəyyənləşdirilməsi məqsədilə aparılan bu tədqiqat işi keyfiyyət metodologiyasında həyata keçirilmişdir. Bu metod insanların yanaşmalarını, təcrübələrini və münasibətlərini dərinlən araşdırmağa xidmət edən bir yanaşmadır (Güler və digərləri, 2015). Creswell (2009) də keyfiyyət araşdırmasını insan təcrübələrinin dərin və ətraflı şəkildə başa düşülməsi və təsvir edilməsi kimi tərif etmişdir. Bu növ yanaşmada anlayışları yoxlamaq yerinə yeni anlayışlar ortaya çıxarmaq məqsədi daha ön planda olur (Güler və digərləri, 2015). Eyni zamanda keyfiyyət çalışmaları hər hansı bir faktı onunla əlaqəli olan şəxslərin nöqteyi-nəzərindən görməyə imkan verir (Yıldırım & Şimşək, 2018). Bu səbəbdən çalışmanın bu metodologiya ilə dizayn edilməsi məqsədəuyğun hesab edilmişdir.

Bu tədqiqat işində keyfiyyət metodologiyasının bir üsulu olan situasiya çalışması (case study) yanaşmasından (dizaynından), data toplama texnikası kimi isə yarı-strukturlaşdırılmış müsahibə üsulundan istifadə olunmuşdur. Situasiya çalışması, mövcud hadisəni (faktı) real həyat çərçivəsində öyrənən bir yanaşmadır (Yıldırım & Şimşək, 2018). Müəyyən bir faktı (situasiyanı) yəni, istedadlı şagirdlərin akademik nailiyyətlərini, öz təbii şərtləri içində dərinlən tədqiq etməyə imkan verməsi (Yin, 2017) bu yanaşmanın seçilməsinə səbəb olmuşdur. Belə ki, şagirdlərin akademik nailiyyətlərinə daxili (fərdi) və xarici olmaqla bir çox amil təsir edə bilər. Bir-biri ilə əlaqəli olan bu amilləri daha yaxşı dəyərləndirmək üçün bu faktı (situasiyanı) birbaşa yaşayan şagirdlərin fərdi təcrübələrinə (yanaşmasını) əsaslanaraq detallı bir şəkildə tədqiq etmək

məqsədəuyğun hesab olunmuşdur. Situasiya çalışmaları necə? və nə üçün? suallarına əsaslanan, tədqiqatçının müdaxilə (kontrol) edə bilmədiyi, faktı və ya hadisəni detallı tədqiq etməyə imkan verən bir yanaşma (Yin, 2017) olduğu üçün tədqiqat çərçivəsində istedadlı şagirdlərin akademik nailiyyəti necə dəyərləndirdikləri, bu nailiyyətlərə təsir edən əsas amilləri necə izah etdikləri diqqətdə saxlanılmışdır. Tədqiqatın dataları Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən Beynəlxalq Olimpiadalara Hazırlıq Mərkəzinin dinləyiciləri olan şagirdlərlə yarı-strukturlaşdırılmış müsahibə əsasında əldə olunmuşdur. Müsahibə üsulunun seçilməsi səbəbi isə, bu üsulun insanların yanaşmalarını, təcrübə və emosiyalarını ortaya çıxarma baxımından çox faydalı olması və kommunikasiyanın ən geniş yayılmış forması olan söhbətə əsaslanmasıdır (Yıldırım & Şimşek, 2013). Beləcə, istedadlı şagirdlərin akademik nailiyyətə dair təcrübələri, yanaşmaları, onların uğurları üzərindəki təsiredici amillər öz nöqtəyi-nəzərlərindən dəyərləndirilməyə çalışılmışdır.

3.2. Tədqiqatın iştirakçıları

Tədqiqatın iştirakçıları məqsədli seçmə yolu ilə müəyyən edilmiş 2024-2025-ci tədris ilində 9-11-ci sinifdə təhsil alan olimpiadaçı şagirdlərdən ibarətdir. Məqsədli seçmə - qeyri-təsadüfi seçmə yanaşmasıdır. Bu yanaşmada müşahidə ediləcək vahidlər araşdırma üçün ən faydalı və səciyyəvi ola biləcək meyarlara uyğun seçilir (Babbie, 2020). Bu çalışmada nümunə kütlə seçilərkən ən faydalı və səciyyəvi meyar kimi Elm və Təhsil Nazirliyinin təşkil etdiyi olimpiada və müsabiqələrdə uğur qazanmış və Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən Beynəlxalq Olimpiadalara Hazırlıq Mərkəzinin dinləyiciləri olan şagirdlər qəbul edilmişdir. Müsahibə müxtəlif fənlər üzrə milli komandaların üzvləri olan şagirdlərdən götürülmüşdür. İştirakçılar barədə daha təfərrüatlı məlumatlar Cədvəl 1-də təqdim edilmişdir:

Cədvəl 1. İştirakçılar haqqında məlumat

İştirakçının kod adı	Cinsi	Yaşı	Təhsil aldığı ümumtəhsil müəssisənin növü	Akademik uğurları
Ş-1	Kişi	17	Lisey	<ul style="list-style-type: none"> • Respublika Fənn Olimpiadalarının qalibi (3 dəfə), • Beynəlxalq Biologiya Olimpiadasının iştirakçısı
Ş-2	Qadın	17	Lisey	<ul style="list-style-type: none"> • Fənn müsabiqəsinin qalibi, • Respublika Fənn Olimpiadalarının qalibi (3 dəfə), • Azərbaycan Astronomiya Olimpiadasının qalibi (2 dəfə), • Beynəlxalq universitetlərə qəbul
Ş-3	Kişi	16	Lisey	<ul style="list-style-type: none"> • Fənn müsabiqəsinin qalibi, • Respublika Fənn Olimpiadalarının qalibi (2 dəfə), • Beynəlxalq Astrefizika Olimpiadasının iştirakçısı, • Astronomiya Olimpiadasının qalibi
Ş-4	Kişi	16	Lisey	<ul style="list-style-type: none"> • Fənn müsabiqəsinin qalibi • Respublika Fənn Olimpiadalarının qalibi, • Beynəlxalq Biologiya Olimpiadasının iştirakçısı
Ş-5	Qadın	17	Lisey	<ul style="list-style-type: none"> • Fənn müsabiqəsinin qalibi, • Respublika Fənn Olimpiadalarının qalibi, • Avropa Qızlar Riyaziyyat Olimpiadasının iştirakçısı(həvəsləndirici sertifikat)
Ş-6	Kişi	15	Lisey	<ul style="list-style-type: none"> • Respublika Fənn Olimpiadalarının qalibi, • Yeniyetmələrin Beynəlxalq Balkan Olimpiadasının gümüş və bürünc mükafatçısı, • Əl-Xarəzm Beynəlxalq Riyaziyyat Olimpiadasının qalibi

Ş-7	Kişi	17	Lisey	<ul style="list-style-type: none"> Fənn müsabiqəsinin qalibi, Respublika Fənn Olimpiadalarının qalibi (3 dəfə), Jautikov olimpiadasının bürünc medalçısı, Avropa İnformatika Kubokunun bürünc medalçısı
Ş-8	Qadın	15	Lisey	<ul style="list-style-type: none"> Fənn müsabiqəsinin qalibi, Respublika Fənn Olimpiadalarının qalibi (2 dəfə), Avropa Qızlar İnformatika Olimpiadasında bürünc medalçı, İnternational Advanced Tournament in Informatics və İnfocup turnirlərində gümüş medalçı
Ş-9	Kişi	15	Lisey	<ul style="list-style-type: none"> Fənn müsabiqəsinin qalibi, Respublika Fənn Olimpiadalarının qalibi (2 dəfə), Jautikov olimpiadasının bürünc medalçısı
Ş-10	Kişi	15	Lisey	<ul style="list-style-type: none"> Respublika Fənn Olimpiadalarının qalibi (2 dəfə), Yeniyyətələrin Balkan Riyaziyyat Olimpiadasında gümüş və bürünc medalçısı, Əl-Xarəzm olimpiadasında gümüş və bürünc medalçısı, Respublika Fənn Olimpiadasında gümüş medal, Jautikov olimpiadasının iştirakçısı
Ş-11	Kişi	16	tam orta ümumtəhsil məktəbi	<ul style="list-style-type: none"> Respublika Fənn Olimpiadasının qalibi, Beynəlxalq Biologiya Olimpiadasının iştirakçısı

Cədvəldən görüldüyü kimi tədqiqat çərçivəsində 11 nəfər (doym əldə olunana qədər) şagirdlə individual müsahibə keçirilmişdir. Müsahibə 8 nəfər oğlan, 3 nəfər qız şagird arasında aparılmışdır. Milli komandaları təmsil edən şagirdlərdən arasında oğlanların say üstünlüyü müşahidə edildiyindən, müsahibələrdə oğlan şagirdlər sayca çox olmuşdur. Milli komandanı təmsil edən şagirdlərin böyük əksəriyyəti lisey və gimnaziyaları təmsil etdiyindən müsahibələrdə də 11 nəfərdən sadəcə 1 nəfəri tam orta ümumtəhsil məktəbində təhsil alan şagird olmuşdur.

3.3. Ölçmə vasitəsi

İştirakçıların mövzu ilə bağlı münasibətləri müsahibə metodu (üsulu) ilə öyrənilmişdir. Müsahibələrdə ölçmə vasitəsi (aləti) kimi yarı strukturlaşdırılmış müsahibə formalarından istifadə olunmuşdur. İlk mərhələdə 6 sualdan ibarət olan müsahibə forması hazırlanaraq sahə üzrə mütəxəssislərə (2 mütəxəssis) göndərilmişdir. Mütəxəssis rəyi və tövsiyəsi əsasında suallar üzərində müvafiq dəyişikliklər (məzmun etibarilə bir-birinə yaxın suallar birləşdirilməsi və s.) edilmişdir. Yekun olaraq, müsahibə zamanı demoqrafik məlumatlarla yanaşı respondentdən əvvəlcə ən yadda qalan uğur(lar)ını qeyd etməsi istənmiş və daha sonra aşağıdakı 4 sual əsasında müsahibələr təşkil olunmuşdur:

- Əldə etdiyiniz uğur(lar)ında hansı amillərin əhəmiyyətli olduğunu düşünürsən?
- Uğurlu nəticələr əldə etmək üçün çətinlik çəkdiyiniz anlar olubmu? Əgər varsa, bu çətinliklər hansı sahələri əhatə edir?
- Üzləşdiyiniz çətinlikləri necə həll edirsiniz? Bu çətinliklərin öhdəsindən gəlməyində hansı amillər (kimlər və nələr) mühüm rol oynayır?
- Daha uğurlu nəticələr əldə etmək üçün nələrin olmasını arzu edərdiniz?

3.4. Tədqiqat etikası

Müsahibə iştirakçılarının şagirdlər (yaş həddinin 18 yaşdan aşağı) olması nəzərə alınaraq müsahibələrdən əvvəl onların valideynlərinə etik sözləşmə (müqavilə) təqdim edilmişdir. Razılaşma əldə olunduqdan sonra şagirdlərlə müsahibə aparılaraq onların akademik nəticələrinə təsir edən faktorlar haqqındakı düşüncələri öyrənilmişdir.

3.5. Data toplanması

Tədqiqatda data toplamaq üçün ilkin mərhələdə 2 iştirakçı ilə pilot tətbiq həyata keçirilmişdir. Pilot tətbiq olunmasında əsas məqsəd istifadə olunan ölçmə vasitəsindəki sualların bizi qarşıya qoyulmuş nəticəyə aparıb - aparmadığını yoxlamaqdır. Pilot tətbiqlər müsahibə formasındaki suallarda qüsurlar varsa, onları əvvəlcədən müəyyənləşdirib aradan qaldırma baxımından faydalıdır (Willis, 2015). Pilot tətbiqdən sonra əsas datalar toplanmışdır. Mart - aprel aylarında həyata keçirilən müsahibələr təxminən ən qısa 28, ən uzun 35 dəqiqə olmaqla ümumilikdə 348 dəqiqə müddətində reallaşmışdır. Müsahibə əsnasında yarı-strukturlaşdırılmış müsahibə formasındaki 4 sual iştirakçılara təqdim edilmişdir. Dataların tamlığını və iştirakçı şərhlərinin dəqiqliyinin qorunması məqsədilə iştirakçıların və onların valideynlərinin icazəsi alınaraq səsyzmalar aparılmışdır.

3.6. Dataların təhlili

Müsahibələr yekunlaşdıqdan sonra səsyzmalar mətn formasına transformasiya olunmuşdur. İlkin mərhələdə etik qaydaların təmini üçün iştirakçı adları Ş-1... Ş-11 şəklində kodlaşdırılmışdır. Əldə olunan datalar keyfiyyət metoduna uyğun olaraq tematik (məzmun) təhlillə incələnmişdir. Məzmun təhlili mətnlərin və ya transkriptlərin içində gizli qalmış mənalardan və ya orada verilmək istənilən mesajların müəyyən bir sistemlik əsasında məfhum (anlayış) və ya kateqoriyalar şəklində ortaya qoyularaq təhlil edilməsidir. Məzmun təhlili zamanı tədqiqatçı əvvəlcə datalar üzərində açıq kodlaşdırma edir, daha sonra kateqoriyalar formalaşdırır. Açıq kodlaşdırma zamanı tədqiqatçı mətnləri (dataları) oxuyarkən vacib məqamları xüsusi formada (fərqli rənglə, altından xətt çəkərək və s.) qeyd edir. Kod adlandırılan bu qeydlər kod səhifələrində toplanır, daha sonrakı mərhələdə bənzər kodlar kateqoriyalar altında qruplaşdırılır

(Güler və d., 2015). Bu yanaşma ilə əldə edilən datalar üzərində təhlil aparılarkən əvvəlcə kodlar, kodlar əsasında isə kateqoriyalar formalaşdırılmışdır.

3.7. Etibarlılıq

Keyfiyyət çalışmaları etibarlılıq eyni data üzərində müxtəlif tədqiqatçıların eyni nəticələri əldə etməsi kimi dəyərləndirilir (Sıgır, 2021). Bu fikrə istinadən tədqiqat çərçivəsində əldə edilən datalar tədqiqatçı ilə yanaşı data toplama prosesində iştirak etməyən fərqli bir tədqiqatçı tərəfindən təhlil edilmişdir. Fərqli zaman və məkanlarda müxtəlif tədqiqatçılar tərəfindən müəyyənləşdirilən kodlar və kateqoriyalar müqayisə edilmişdir. Yekun nəticələrin ciddi şəkildə bənzədiyi müəyyənləşdirilmişdir. Fərqlilik təşkil edən məqamlar isə tədqiqatçılar tərəfindən müzakirə edilərək ortaq məxrəcə gəlinmişdir. Bu zaman Miles və Huberman (1994) modelindən istifadə edilmişdir. Bu modelə görə oxşarlıq faizinin minimum 80 olması gözlənilir. Tapılan 77 koddan 72-sində uyğunluq müşahidə olunmuşdur ki, bu da təqribən 93,5 % təşkil edir. Beləliklə, data təhlilindəki etibarlılıq təmin olunmuşdur.

IV FƏSİL

4. TAPINTILAR

Tədqiqat işinin bu hissəsində tədqiqatın məqsədinə uyğun olaraq toplanmış dataların təhlili nəticəsində əldə edilmiş tapıntılar təqdim edilmişdir.

4.1. İştirakçıların uğurlarında rol oynayan amillərlə bağlı əldə olunmuş tapıntılar

İstedadlı şagirdlərin uğurlarında rol oynayan amillərlə bağlı əldə olunmuş tapıntıların oxucular üçün daha aydın olmasını təmin etmək məqsədilə məzmun təhlili nəticəsində orta çıxan kateqoriya və kodlar Cədvəl 4.1-də verilmişdir.

Cədvəl 4.1.

İstedadlı şagirdlərin uğurlarında rol oynayan amillər.

Kateqoriya	Kod	İştirakçı(lar)
Məktəb	Məktəb rəhbərliyinin dəstəyi	Ş-1
	müəllimlər	Ş-1, Ş-2, Ş-3, Ş-4, Ş-5, Ş-6, Ş-8, Ş-9
	Liseydə təhsil almaq	Ş-1, Ş-2, Ş-3, Ş-5, Ş-6, Ş-7, Ş-8
	Məktəbdəki sağlam rəqabət mühiti	Ş-1, Ş-5, Ş-7, Ş-8
	Məktəbdəki mühit (sinif yoldaşı mühiti)	Ş-2, Ş-3, Ş-5, Ş-6, Ş-11
	dərslərin əhəmiyyəti	Ş-10
	Məktəbdə (lisey) yaradılan şərait	Ş-1, Ş-4 Ş-5, Ş-6 Ş-8, Ş-10
Dövlət dəstəyi	beynəlxalq olimpiada mərkəzinin qurulması (yaradılan şərait)	Ş-6, Ş-7,
Ailə	Ana	Ş-2, Ş-4, Ş- 5, Ş-6, Ş-7, Ş-8, Ş-11
	Ata	Ş-2, Ş-8
	Valideyn dəstəyi	Ş-2, Ş-5, Ş-7, Ş-8
	nənə	Ş-3
	Ailə mühitinin (valideynlərin təzyiqli göstərməməsi)	Ş-4, Ş-5, Ş-6
	Qardaş	Ş-5, Ş-6, Ş-10

	Bacı	Ş-4
Dost çevrəsi	Dostlarımın psixoloji dəstəyi	Ş-2, Ş-8
	Dostlarının təcrübəsi (mühit)	Ş-2, Ş-9
Fərdi xüsusiyyətlər	Məqsədin olması	Ş-3
	Həvəs	Ş-3, Ş-4, Ş-7
	İstedadlı olmaq	Ş-4
	Öyrənməyə maraq	Ş-2, Ş-7
	Rəqabətçi ruh	Ş-5
	Əvvəlki uğurlar	Ş-5, Ş-7, Ş-9
	Problem həll etmə bacarığı	Ş-9
	Düşüncə çevikliyi	Ş-9
	Səbir	Ş-9
	Əzmkarlıq	Ş-9

Cədvəl 4.1-dən də görüldüyü kimi, iştirakçıların onların uğurlarında rol oynayan amillərlə bağlı düşüncələri məktəb, dövlət dəstəyi, ailə, mühit, fərdi xüsusiyyətlər kateqoriyaları üzrə qruplaşdırılmışdır.

Məktəb. Cədvəl 4.1 nəzərdən keçirildikdə iştirakçıların uğurlarında rol oynayan əsas amillərdən birinin məktəblə əlaqəli məsələlər olduğu aydınlaşır. Məktəblə bağlı amillər isə iştirakçılar tərəfindən müxtəlif şəkildə izah olunmuşdur. Məsələn, Ş-1 kodlu iştirakçı əldə etdiyi uğurlarda məktəblə bağlı məsələlərin rolunu bu şəkildə izah etmişdir: “Burada bir neçə vacib faktor var. Ən önəmlisi isə, 7-ci sinifdə məktəbimizdə direktorun təşəbbüsü ilə yaradılmış istedadlılar qrupu idi. Məncə, bu uğurlarda ən böyük rol müəllimin və yaradılan sağlam rəqabət mühitinin idi”. İştirakçılar (Ş-1, Ş-2, Ş-3, Ş-4, Ş-5, Ş-6, Ş-8, Ş-9) öz uğurlarında müəllimlərin də rollarını yüksək qiymətləndirmişdir. Ş-8 kodlu iştirakçı uğurlarında müəllimlərin rolunu bu ifadələrlə əsaslandırılmışdır: “Əvvəlki məktəbdəki müəllimlərin də dəstəyi olub. Amma əsasən

mən indiki liseyin müəllimlərini və olimpiada müəllimlərini nəzərdə tuturam. Onlar tək-cə elmi deyil, həm də psixoloji dəstək olublar mənə”. Ş-6 kodlu şagird də müəllimlərin dəstəyini xüsusi qeyd etmişdir. “Həm istiqamət üzrə olan müəllimlər, həm də digər müəllimlər daim dəstək göstərirlər”. Ş-9 kodlu iştirakçı isə “Mənə fizikanı heç vaxt sadəcə düstur kimi öyrətmirdilər. Məsələlərə, yanaşmalara fərqli baxanda birdən-birə hər şey dəyişirdi və bu məni çox həyəcanlandırırdı”- fikirləri ilə müəlliminin uğurlarında əsas pay sahibi olduğunu qeyd etmişdir.

Liseydə təhsil almaq da iştirakçıların uğuruna təsir edən əsas faktor kimi dəyərləndirilib. Belə ki, Ş-3 kodlu iştirakçı “Mənim uğurlarımda ən böyük amillərdən biri də liseyə qəbul olmağım olub...” fikrini qeyd edib. Təhsil aldığı liseyin mühiti də iştirakçıların nailiyyətlərində mühüm rol oynayıb. Bu faktı Ş-2 kodlu iştirakçı “olimpiada kimi ciddi sistemdə uğurlu olmaq üçün əsas məsələdən biri də insanın çevrəsidir. Liseydə şagirdlər müəyyən bir ağır imtahana hazırlaşma rejimindən keçdiyinə görə ortalamanın üstündə olan uşaqlar olur və o çevrədə istər-istəməz hamı bir-birinə dəstək olur”- şəklində şərh etmişdir. Ş-5 kodlu şagird isə əvvəlki məktəbi ilə liseyi müqayisə etmiş və liseyin və liseydəki rəqabətli mühitin onun uğurlarında rol oynadığını qeyd etmişdir “... liseydə deyil, əvvəlki məktəbdə qalsam, mühit məni indiki kimi inkişaf etdirməyəcəkdi”.

Dövlət dəstəyi. İştirakçıların verdikləri cavablara uyğun olaraq onların uğurlarında dövlət tərəfindən yaradılan şəraitin də mühüm rol oynadığı müəyyənləşdirilmişdir. Ş-6 kodlu şagird Elm və Təhsil Nazirliyinin nəzdində yaradılmış Beynəlxalq Olimpiadalara Hazırlıq Mərkəzinin faydalarından bəhs etmişdir. “Əvvəlki məktəbimin də rolu var əlbəttə, amma lisey və ardınca beynəlxalq olimpiada mərkəzinin qurulması çox yaxşıdır. Bu struktur mənim inkişafımda çox rol oynadı”. Ş-7 kodlu iştirakçı “Məsələn, görürük ki, kimsə olimpiadadan qızıl medal alıb bu bizim

üçün motivasiya olur və daha çox çalışıb rəqabət aparırıq”- fikirləri ilə daha istedadlı şagirdlərin kollektiv mühitinin daha da faydalı olduğunu bildirmişdir.

Ailə. İştirakçıların düşüncələrinə görə onların akademik uğurlarında rol oynayan əsas amillərdən biri də ailələridir. Ailələri ilə bağlı faktorları iştirakçılar ailə üzvlərinin dəstəyi və ailədəki mühit ilə əlaqələndirmişdir. İştirakçıların (Ş-2, Ş-4, Ş-5, Ş-6, Ş-7, Ş-11) qeydlərinə əsasən onların uğurlarında analarının daha çox rol oynadığını söyləmək mümkündür. Ş-6 kodlu iştirakçı ailə üzvlərinin uğurlarına təsirini bu şəkildə ifadə etmişdir: “anam riyaziyyat müəllimidir. Onun da çox rolu var, çoxdu. Lap kiçik yaşlarımda anamla başlayıb təhsil həyatım. Mənə riyaziyyat öyrədirdi. Daha sonra bilmədiyim mövzularda mənə dəstək verirdi həmişə”. Ş-2 kodlu iştirakçı isə, öz fikirlərini “Anam həkimdir, o, çox məşğul olurdu mənəmlə. Atam da ali təhsillidir, amma əsas anam daha çox dəstək verirdi” -kimi ifadə etmişdir. Ş-1 kodlu şagird də anasının pedaqoji təcrübəsinin onun inkişafında rolunu qeyd etmişdir: “Anamın 18 illik pedaqoji stajı var, həmçinin psixoloji və pedaqoji bilikləri ilə də mənə mənəvi dəstək verib”. Ş-4 isə uğurlu olduğu fənnə marağın mənbəyini “Anamın təbiətdən çox yaxşı başı çıxır, biologiyaya marağım və həvəsim ordan yaranıb”- qeyd edərək öz anası olaraq göstərmişdir. Bundan başqa ailədəki dəstəkləyici (təzyiq göstərilməyən) mühitin də iştirakçıların uğurlarında mühüm rol oynadığını qeyd etmək olar. Ş-5 kodlu iştirakçı bu təsirlə bağlı qeyd etmişdir: “Çünki ailəm daim arxamdaydı, həmişə istedadımın üzə çıxmasında, uğurlarımda yanımdaydılar. Həm qardaşım, həm anam. Qardaşım da riyaziyyat olimpiadaçısı olub. O, mənə bu istedadı hiss edirdi və mənə güvəndiyini göstərirdi. Mənə həmişə motivasiya verirdi”. Bənzər şəkildə ailənin digər üzvləri kimi qardaş (Ş-5, Ş-6, Ş-10), bacı (Ş-4) və hətta nənənin (Ş-3) də iştirakçıların uğurunda təsiredici rolları olduğu müəyyənləşdirilmişdir. Ş-10 kodlu iştirakçı “qardaşım çox dəstək oldu. İlk cığır açan o oldu mənim üçün...” kimi fikrini əsaslandırmışdır.

Dost çevrəsi. İştirakçılardan əldə olunan datalar ailə, məktəb mühiti ilə yanaşı onların uğurlarında dost çevrəsinin də mühüm rol oynadığını göstərmişdir. Ş-8 kodlu iştirakçı sözügedən amilin təsirini bu şəkildə açıqlamışdır: “Uğurlu olmağında, birincisi, əsas düşünürəm ki, psixoloji dəstək verdikləri üçün valideynlərim və dostlarımdır, onların dəstəyini mənə vacibdir”. Bənzər şəkildə, Ş-9 kodlu iştirakçı da “İkinci vacib faktor isə öz müşahidələrim və dostlarımla təcrübəsidir. Məsələn, mənə tanıdığım bir çox dostum fənn müsabiqələrinin qalibi olub...”-fikri ilə dostlarının onun uğurlarındakı rolunu izah edib. Çevrənin daha intellektual olmasının faydalı olduğunu Ş-2-nin “...valideyn faktoru müəyyən bir yerə kimi insanı irəli aparır, ... Burada da əsas nümunə bizdən yuxarı sinif şagirdləridir. Onlar bizə çox dəstək olublar və maraqlandıığımız mövzularla bağlı bizə istiqamət veriblər” fikirlərində görə bilirik.

Fərdi xüsusiyyətlər. Əldə edilən tapıntılar iştirakçıların sahib olduqları xüsusiyyətlərinin də onların əldə etdiyi nailiyyətlərdə mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyini göstərmişdir. Bu faktorun təsirini Ş-9 kodlu iştirakçı bu şəkildə əlaqələndirmişdir: “...mən bu yolda bir çox insan kimi yarımçıq qalmamışam. təsir edən faktorlar arasında ilk yeri ilk uğur təcrübəm tutur... biliklərlə yanaşı problem həll etmə bacarığı, düşüncə çevikliyi və səbr əsas rol oynayır”. Bundan başqa öyrənməyə marağın, həvəsin olması da akademik uğurlara təsir edən amillər kimi önə çıxmışdır. Ş-4 kodlu iştirakçı öz fikirlərini “birinci, insanın özündə həvəs olmalıdır. Çünki o qədər insan var ki, ailə tərəfdən deyirlər ki, oxu, amma, həvəsi yoxdur, heç kim oxumur, istedadı gedir” kimi izah edərkən, Ş-7 kodlu iştirakçı “İnsan həvəsi olanda vaxt da yaradır özünə, oturur işləyir Ayrılmaz hissə həvədir və öyrənməyə olan maraq, öyrənməyə olan aclıq əsasdır. Bir insan ki, öyrənməkdən tez bezirsə, o artıq durmadan öyrənməyəcək”- şəkildə fikrini əsaslandırmışdır. Ş-3 kodlu iştirakçı da həvəsin əhəmiyyətini qabardaraq “... lap tutaq ki, mühit var və lap təməlin

də yaxşıdır. Amma həvəs olmadan sən onu inkişaf etdirə bilməyəcəksən” fikirlərini ifadə etmişdir.

4.2. **İştirakçıların uğurlu nəticələrini əldə etmək üçün üzləşdiyi çətinliklərlə bağlı tapıntılar**

İstedadlı şagirdlərin qarşılaşdıqları çətinliklərlə bağlı əldə olunmuş tapıntılar üzərində məzmun təhlili aparılmış, orta çıxan kateqoriya və kodlar Cədvəl 4.2-də verilmişdir.

Cədvəl 4.2

İstedadlı şagirdlərin qarşılaşdıqları çətinliklər

Kateqoriya	Kod	İştirakçı(lar)
Təhsil modeli	Buraxılış (DİM) imtahanları	Ş-1, Ş-5, Ş-7, Ş-8,
	Əlavə hazırlıqlar	Ş-1, Ş-5,
	Xarici universitetlərə qəbul hazırlıqları	Ş-1, Ş-7,
	Məktəb proqramı	Ş-2, Ş-4,
	Dərs davamiyyəti	Ş-2
	Olimpiada dərslərinin çətinliyi	Ş-3, Ş-5
	İmtahanların eyni dövrdə olması	Ş-7, Ş-8
Resurs çatışmazlığı	Vəsait çatışmazlığı	Ş-1, Ş-6, Ş-11
	Praktiki ləvazimatların çatışmazlığı	Ş-1, Ş-11
	Mütəxəssis çatışmazlığı	Ş-2,
	İnformasiya çatışmazlığı	Ş-11
Fərdlə bağlı çətinliklər	Vaxtı idarəetmə bacarığı	Ş-1, Ş-5, Ş-7, Ş-8, Ş-9, Ş-10
	Yuxusuzluq	Ş-7,
	Diqqətsizlik	Ş-2, Ş-10,
	Əzmkarlıq	Ş-3,
	Motivasiya əskikliyi	Ş-3, Ş-6
Psixoloji gərginlik	Sosial fəaliyyətlərdən uzaq qalmaq	Ş-4,
	Ailə təzyiqi	Ş-5, Ş-8,

Cədvəl 4.2-dən də göründüyü kimi, iştirakçıların qarşılaşdıqları çətinliklər təhsil sistemindən, sosial amillərdən, resurs çatışmazlığından və fərdin özündən qaynaqlı olmaqla 4 kateqoriya üzrə qruplaşdırılmışdır.

Təhsil sistemindən qaynaqlı çətinliklər. İştirakçıların üzləşdikləri çətinliklərin bir qisminin təhsil sistemindən/ proqramından qaynaqlı çətinliklər olduğu müəyyənləşdirilmişdir. Şagirdlərin müxtəlif istiqamətlərdə imtahan öhdəliklərinin və s. çox olması onların ən çox yönəldiyi istiqamətdə uğur qazanmasını çətinləşdirmişdir. Belə ki, Ş-1 kodlu iştirakçı “9-cu sinifdə buraxılış imtahanları və məktəb proqramı çox vaxt alırdıDərslər, imtahanlar, olimpiada hazırlığı — hamısı bir-birinə qarışırdı. 11-ci sinifdə isə əsas çətinlik ondan ibarət idi ki, mən xarici imtahanlara (SAT və s.) da hazırlaşardım. Bu səbəbdən biologiya olimpiadasına fokuslanmaq çətinləşirdi”- fikri ilə üzləşdiyi çətinliyi izah etmişdir. Ş-2 kodlu şagird də “Məktəb proqramı ilə bəzi fənlər üzrə olimpiada proqramı ola bilir, amma götürüm daha sürətli olduğu üçün bəzi hallarda dərslər bizim üçün təkrara çevrilir və vaxt itkisinə səbəb olur”- fikrini bildirərək diferensial təhsil proqramının vacibliyindən bəhs etmişdir. Ş-5 kodlu iştirakçı da əvvəlki fikirlərin təsdiqi kimi öhdəliklərdə çoxşaxəliliyi göstərmişdir: “Digər fənlərdən əlavə hazırlıqlara getməli oldum, vaxtımı çox aldı mənim. Bu olmasaydı, olimpiada istiqamətində daha uğurlu olardım bəlkə.” Ş-7 kodlu şagird də “Mənim 2023-cü ildə elə bir vəziyyətdə idimki, mən bir ilə həm SAT imtahanı verdim, həm buraxılış imtahanı verdim, həm də olimpiadaya qatıldım” qeyd edərək dərslərin yükünün ağırlığının və müxtəlifliyinin çətinliklərindən danışmışdır.

Resurs çatışmazlığı. Müəyyən istiqamətlərdə daha yüksək biliklər əldə etməyə çalışan istedadlı şagirdlər resurs çatışmazlığını da bir əngəl kimi dəyərləndirmişdir. Məsələn, Ş-6 kodlu iştirakçı Azərbaycan dilində elmi vəsaitlərin azlığının daha yüksək biliklər əldə etməyinə mane olduğunu bu şəkildə bildirmişdir: “Resurs çətinliyim olur. Çünki Azərbaycan dilində yazılmış

vəsait qıtlığı var. Xarici dildən istifadə edirik. Amma bəzən terminləri başa düşməkdə çətinlik çəkirik”. Ş-1 kodlu iştirakçı da bənzər fikirlər- “Digər çətinliklərdən biri də resurs çatışmazlığı idi. Məsələn, mən 9-cu sinfə qədər düzgün mənbə tapa bilməmişdim” bildirərək vəsait çatışmazlığının onun nəticələrinə birbaşa təsir etdiyini qeyd etmişdir. Ş-11 kodlu iştirakçı praktiki vəsaitlə yanaşı informasiya çatışmazlığının da ona çətinlik yaratdığını qeyd etmişdir: “Azərbaycanda bu sahədə informasiya qıtlığı var idi. Düşünürəm ki, bu, təkcə mənim yox, digər biologiya olimpiadaçılarının da yaşadığı problemdir. Ola bilər ki, bu səbəbdən biz hamımız – o 4 nəfər Beynəlxalq Biologiya Olimpiadasından (IBO) medalsız qayıtdıq”. Ş-2 kodlu iştirakçı isə mütəxəssis çatışmazlığının təsirini vurğulamışdır. İştirakçı “Bəzi mövzular var ki, onlar yetərinə aydın izah olunmur... Çünki digər şagirdlərlə danışanda, öz problemimizi dilə gətirəndə də görürəm ki, hər kəsin müəyyən çətinlik yaşadığı mövzular var”- fikri ilə daha yüksək səviyyədə təlimlərə ehtiyacın olduğunu bildirmişdir.

Fərdi xüsusiyyətlər. Əldə olunan tapıntılar göstərir ki, şagirdlərin bir sıra fərdi xüsusiyyətləri də bəzi vaxtlarda uğursuzluğa səbəb olur. Ş-2 kodlu iştirakçı “Amma ikinci uğursuz nəticəm isə 100 % diqqətsizlik. Suallara tam fokuslana bilmədiyim üçün səhvlər etmişdim” ifadəsi ilə belə bir qənaətə gəlmişdir. Ş-10 kodlu iştirakçı da eyni səbəbdən yaşadığı çətinliyi “Həm də diqqət əskikliyim vardı, səssizlikdə çalışmanın daha effektiv olduğunu gördüm”- fikirləri ilə bildirmişdir. Ş-3 kodlu iştirakçı isə dərslərin çətinliyinə qarşı əzmkarlıqla çalışmasını dilə gətirmişdir. “Məsələn, mən də bir ara düşünürdüm, amma sonra fikirləşdim ki, yox, tərkləməyim. Bir dəfə olmayacaq, iki dəfə olmayacaq, amma axırda başa düşəcəyəm, axırda dərk edəcəyəm” fikirləri ilə diqqətləri bu çətinliklə mübarizəsinə çəkmişdir. Ş-6 kodlu iştirakçı da “...seçmə imtahanına girdim. Nəticəm aşağı oldu. Halbuki, həvəslə hazırlamışdım. Həvəsdən çox düşmüşdüm. Ümumiyyətlə, olimpiadadan uzaqlaşmaq istəyirdim” fikirləri ilə bəzi

vaxtlarda motivasiyasının olmamasında əziyyət çəkdiyini bildirmişdir. Ş-9 kodlu şagird isə şəxsi problemini “Çox vaxt olur ki, adamda bir tənbəllik yaranır. Elə bil içindən gəlir ki, “indi durub oxuyum”, amma onu da elə həmin an etmək istəyirsən, yoxsa o hiss gedir”- şəkildə qeyd edərək etiraf etmişdir. Şagirdlərin fikirlərinə əsasən demək olar ki, onların uğurlu olmalarında çətinlik yaradan amillərdən biri də vaxtı idarəetmə bacarığının zəif olmasıdır. Məsələn, Ş-5 kodlu iştirakçı zəif nəticələr göstərdiyi dövrü vaxtını düzgün dəyərləndirmədiyini “Mən həmin dövrdə potensialımı tam göstərə bilmədim, daha çox çalışmalı idim” fikri ilə əsaslandırmışdır. Ş-10 kodlu iştirakçı da müəyyən bir dövr ərzində zamanını düzgün istifadə etmədiyinin ona çətinlik səbəbi olduğunu görmüşdür. “Oxumağa vaxt ayıra bilmirdim”. Ş-7 kodlu şagird yuxusuzluq probleminə səbəb kimi vaxtının kifayət etmədiyini qeyd etmişdir: “Mənim üçün biraz çətinlik olurdu və mən hər gün demək olar ki, saat 4-də yatırdım”. Ş-9 adlı iştirakçı da əsasən çətinliklərinin vaxtla bağlı olduğunu bildirmişdir: “Sadəcə olaraq vaxtla bağlı olur – bəzən hansısa şeylərdən ayrılmaq istəmədiyim vaxtlar olur”.

Psixoloji gərginlik. Əldə olunan nəticələr göstərmişdir ki, istedadlı şagirdlərin üzləşdikləri çətinliklərdən biri də sosial amillərlə əlaqədardır. Bu amillər içərisində sosial həyatdan uzaqlaşma, ailənin göstərdiyi təzyiqlər və s. qeyd etmək olar. Belə ki, şagirdlərin müsahibədə verdikləri cavablardan aydın olur ki, dərslərinin çox olması onların sosial həyatdan uzaqlaşmasına səbəb olur və nəticədə bu da onların yorulmasına və bəzən dərslərdən bezməsinə gətirib çıxarır. Ş-4 kodlu iştirakçı dərslərin hər nə qədər vacib olduğunu qəbul etsə də, “Çətinliklər odur ki, biraz aktiv fəaliyyətlərdən, əyləncələrdən uzaq qalırım ... Sosial fəaliyyətlər ilə çox məşğul ola bilmirsən” fikri ilə sosial fəaliyyətlərin olmamasını da çətinlik kimi qeyd etmişdir.

Bundan əlavə, tapıntılar göstərir ki, ailə üzvləri – valideynlər bəzən əks-təsir göstərə bilər. Belə ki, Ş-5 kodlu şagird “Əsas çətinliklərdən biri elə ailəmin təzyiqidir. Çünki daha çox şey gözləyirlər bəzən, bu da stress yaradır” qeydi ilə valideynlərinin mənfi təsir göstərdiyini bildirmişdir. Ş-8 kodlu iştirakçı da “Bəzən də valideynlərimin təzyiqi stress yaradır. Məsələn, hansısa imtahandan zəif yazanda valideynlərimin məndən səbəb soruşacağı ağıma gəlir və bu, mənim üçün çətin olur” bildirərək bənzər məqamlara diqqət çəkmişdir.

4.3. İştirakçıların qarşılaşdıqları çətinliklərin həllinə dəstək olan faktorlarla bağlı tapıntılar

Əldə olunan nəticələr göstərmişdir ki, istedadlı şagirdlərin ailə üzvlərinin, digər insanların dəstəyi, məktəbdə yaradılan şərait, dövlətin verdiyi dəstək və öz fərdi keyfiyyətləri sayəsində üzləşdikləri çətinliklərin öhdəsindən gəlirlər. İştirakçıların üzləşdikləri çətinliklərin həllinə dəstək olan faktorlarla bağlı verdiyi cavablar Cədvəl 4.3-də daha təfəsilatlı formada öz əksini tapmışdır.

Cədvəl 4.3. İstedadlı şagirdlərin qarşılaşdıqları çətinliklərin həlli yolları

Kateqoriya	Kod	İştirakçı(lar)
Ailə üzvləri	Ailə	Ş-6, Ş-2
	Qardaş	Ş-10
Çevrədəki insanlar	Dostlar	Ş-1, Ş-2, Ş-4, Ş-8, Ş-11
	Əvvəlki məzunlar	Ş-1, Ş-2, Ş-4, Ş-11
	həkim	Ş-7
Məktəbdə yaradılan şərait	Müəllimlərin peşəkar dəstəyi	Ş-3, Ş-6, Ş-7, Ş-11
	Sınıf mühiti	Ş-1, Ş-10, Ş-11
Dövlət dəstəyi	Hazırlıq mərkəzi	Ş-7, Ş-8, Ş-11
	Düşərgələrin təşkili	Ş-1, Ş-8, Ş-11
Fərdi keyfiyyətlər	Xarici dil bacarıqları	Ş-6, Ş-7,
	Düşüncə tərzini	Ş-10,
	Fərdi inkişaf	Ş-1, Ş-6

Motivasiya	Ş-3,
Maraq	Ş-4,
sosial fəaliyyətlər	Ş-7, Ş-8, Ş-9
nizam-intizam	Ş-4, Ş-6, Ş-9,

Ailə. İstedadlı şagirdlərin çətinliklərin həll olunmasında mühüm rol oynayan amillərdən biri ailə dəstəyidir. Belə ki, Ş-6 kodlu iştirakçı “Nəticəm aşağı oldu... Həvəsdən çox düşmüşdüm. Ümumiyyətlə, olimpiadadan uzaqlaşmaq istəyirdim... Amma ailədəkilər mənə təskinlik verdilər və hələ növbəti il də bu olimpiadaya yaşımın yetdiyini, şansımın qaldığını bildirdilər”- şəklində fikrini əsaslandıraraq ailə dəstəyinin önəmli olduğunu vurğulamışdır. Ş-10 kodlu şagird rastlaşdığı çətinlikləri həll etməkdə ailəsinin dəstəyini vurğulamışdır: “Lazımlı şeyləri oxumağı qardaşım öyrətdi. O məni başa saldıqdan sonra daha effektiv oxumağa başladım”.

Çevrə. Qarşılaşdıqları çətinlikləri həll etməkdə istedadlı şagirdlərin çevrəsi əhəmiyyətli yer tutur. Məsələn, Ş-1 kodlu iştirakçı özündən yaşca böyük olan olimpiadaçıların dəstəyini bu ifadələrlə əsaslandırmışdır: “Sonradan bir olimpiadaçı ilə tanış oldum, o bizə çox dəstək oldu. Ardınca birlikdə kitablar və faydalı mənbələr tapmağa başladıq”. Ş-2 kodlu iştirakçı da dost çevrəsinin əhəmiyyətini “... bizim məzunlarla bağlı, yəni, onu deyə bilərəm ki, hansısa bir işdə, öz fənnimizdə olan bir məsələ ilə bağlı problem olanda, yəni, onlar bizə axıra kimi kömək edirdilər”- fikri ilə dəstəkləmişdir. Ş-4 kodlu şagird də “...səndən əvvəlki, olimpiadaçılardan soruşmaq olar, dostlarından soruşa bilərsən, müəllimlərdən soruşa bilərsən, vəsait çoxdur”- fikrini qeyd etməklə çətinliklərlə qarşısında özünün və yoldaşlarının dəstək üçün müraciət edə biləcəyi şəxsləri, mənbələri sadalamışdır. Ş-8 kodlu iştirakçı “Bir dəfə zəif yazmışdım. Onda dostlarımla çox vaxt keçirmişdim və stresim keçmişdi, fikrim dağılmışdı”- deməklə dostlarının əhəmiyyətini vurğulamışdır. Yaşanmış sağlq problemləri də iştirakçıların qarşılaşdıqları çətinliklərdən biri

kimi dəyərləndirilmişdir. Ş-7 kodlu iştirakçı bir sıra çətinliklərin həllində həkim köməyinin rol oynadığı bildirilmişdir. Məsələn, Ş-7 kodlu iştirakçı “Yorğunluqla bağlı çətinliyimi həkimə getməklə həll etməyə çalışıram” qeyd etmişdir.

Məktəb. Əldə olunan nəticələr, iştirakçıların üzləşdikləri çətinliklərin bir qisminin həllində məktəbdə yaradılan şəraitin də mühüm rol oynadığını göstərmişdir. Məktəbdaxili və sinif mühitinin istedadlı şagirdlərin çətinliklərinin həllində rolu çoxdur. Ş-10 kodlu iştirakçı çətin mövzuların həllində sinif mühitinin təsirini “Biz məktəbdə çətinlik çəkdiyimiz hissələri bir-birimizə kömək edirik, bəzən fərqli yollarla edirik”- qeyd etməklə ifadə etmişdir. Məktəbdəki müəllimlərin əhəmiyyətli rolunu vurğulayan Ş-3 kodlu şagird: “X müəllim dedi ki, yayda bu məsələ kitabını aç, başdan işlə. Yəni, bilim, keçmiş illərin suallarını aç, işlə”- qeyd edərək çətinlik çəkdiyi zaman müəlliminin köməyə çatdığını bildirmişdir. Ş-5 kodlu şagird də müəllimlərinin köməyindən bəhs edərək “Məsələn, bayaq vəsait çətinliyini qeyd etdim. Müəllimlərimiz vəsaiti mümkün qədər tərcümə etməyə çalışırlar. Bu şəkildə bu çətinliyi həll etmiş oluruq. Ümumiyyətlə, olimpiada müəllimlərimiz bizə çox köməklik edirlər”-deyə bildirmişdir. Ş-11 kodlu iştirakçı da olimpiadaçı yoldaşları ilə yanaşı, müəllimlərinin də dəstəyini hiss etdiyini “... bu çətinliklərin öhdəsindən gəlməkdə həm müəllimlərimiz, həm də digər olimpiadaçı dostlarımız bir-birimizə çox kömək edirik”- kimi əsaslandırılmışdır.

Dövlət dəstəyi. Müsahibə zamanı iştirakçıların verdikləri cavablardan dövlət tərəfindən yaradılan şəraitin də onların problemlərinin həllinə mühüm töhfə verdiyi aydınlaşmışdır. Şagirdlər yaradılan şəraitlərdən biri olan Beynəlxalq Olimpiadalara Hazırlıq Mərkəzinin fəaliyyətini xüsusilə vurğulamışdır. Belə ki, Ş-1 kodlu şagird məhz həmin mərkəzin fəaliyyəti olaraq “praktika üçün — yəni, real təcrübə, laboratoriya işi, ya da sual müzakirəsi üçün — mütləq kollektiv lazımdır. Ən yaxşı öyrənmə, mənəcə, bizim hazırda olduğumuz bu kamp tipli mühitdə

olur”- qeyd etmişdir. Ş-7 kodlu iştirakçı hazırlıq mərkəzinin fəaliyyətinin “Rəşad (ad şərtidir) müəllimlə maraqlı keçdi. Ümumiyyətlə, mental məşqlərdən sonra fiziki fəaliyyətlə məşğul olmaq çox yaxşı bir kombinasiyadır”- fikirləri ilə dəstək olduğunu bildirmişdir. Ş-8 kodlu şagird də “Düşərgələr ona görə çox maraqlı olur uşaqlara. Çünki dərs də çox olur, amma oyunlar da olur deyə darıxmırıq və beynimiz dincəlir”- deyə mərkəzin və mərkəzdəki fəaliyyətlərin faydalarından bəhs etmişdir.

Fərdi keyfiyyətlər. Tapıntılara əsasən demək olar ki, istedadlı şagirdlər çətinliklərinin həllini öz şəxsi təşəbbüsləri, bacarıq və təcrübələri ilə əlaqələndirmişdir. Ş-6 kodlu şagird resurs çatışmazlığına qarşı “Azərbaycan dilində yazılmış vəsait qıtlığı var. Xarici dildən istifadə edirik”- qeyd edərək xarici dil bacarıqlarını işə saldığını bildirmişdir. Oxşar çıxış yolunu Ş-7 kodlu iştirakçı da bildirmişdir: “Resurslar onsuz da internetdə var idi və bəxtim onda gətirdi ki, ingilis dilini yaxşı bilirdim. Ona görə də resurslardan rahat istifadə edə bildim”. Ş-10 kodlu şagird isə bəzi çətinliklərin həllini “Buna görə də bu proses adamın öz düşüncə tərzinə bağlıdır. Hər kəs üçün fərqli olur, çətindir, amma mümkündür”- kimi dəyərləndirmişdir. Ş-3 kodlu şagird də “əsas odur ki, məqsəddən dönməyəsən, əsas ruhdan düşməyəsən”- fikri ilə motivasiyanın əhəmiyyətini vurğulamışdır. Ş-1 kodlu şagird “Tək başına oturub oxumaq bəzən yaxşı olur, xüsusilə də nəzəriyyə öyrənəndə. Elə detallar var ki, onu sən yalnız öz beynində, öz tempində işləyəndə başa düşürsən” düşüncələri ilə fərdi hazırlığın faydasını vurğulamışdır. Ş-4 kodlu iştirakçı “Düşünürəm ki, ən böyük maraqdır. Sonra disiplin olmalıdır. Çünki disiplin olmayanda insan deyir, məsələn, bu gün yorulmuşam, oxumayacam, sabaha qalsın. Disiplin deyəndə özün qoyduğun disiplini nəzərdə tuturam”- fikirləri ilə maraq və nizam-intizama diqqət çəkmişdir. Ş-9 kodlu şagird də eyni məsələyə diqqət çəkərək “Bəzən çinlilərlə danışanda deyirlər ki, gündə 14-15 saat dərs oxuyurlar. Mən hələ ki, bunu məqsəd kimi qoymuram, amma belə bir nizam-intizama

sahib olmaq istəyirəm”- deyə bildirmişdir. İştirakçılar həmçinin müxtəlif sosial fəaliyyətlərlə məşğul olaraq uğurlarını yüksəldikləri qənaətində olmuşdur. Sosial fəaliyyətlərin müsbət təsirlərini Ş-9 kodlu iştirakçı “sosial fəaliyyətlər mənə böyük özgüvən verir. Məsələn, əvvəllər tennisə başlamamışdan əvvəl heç cəsarət etməzdim, amma indi oynadıqca özümə güvənim artır”- fikirləri ilə bildirmişdir.

4.4. İştirakçıların daha uğurlu olmalarını təmin edəcək faktorlarla bağlı əldə edilmiş tapıntılar

Müsaibələr zamanı istedadlı şagirdlərin daha uğurlu nəticələr əldə etmələrini təmin edəcək amillərlə bağlı qeyd etdikləri fikirlər kod və kateqoriyalar üzrə qruplaşdırılmışdır. Məzmun təhlili nəticəsində ortaya çıxan kateqoriya və kodları cədvəl 4.4-dən daha aydın görmək mümkündür:

Cədvəl 4.4.

İstedadlı şagirdlərin daha uğurlu olmalarını təmin edəcək amillərlə bağlı fikirləri

Kateqoriya	Kod	İştirakçı(lar)
Sosial mühit və əməkdaşlıq	Kollektiv müzakirə	Ş-1, Ş-2, Ş-3, Ş-5, Ş-6, Ş-8, Ş-11
	Olimpiadaçılarla birgə daha çox vaxt keçirmək	Ş-1, Ş-2, Ş-5, Ş-6, Ş-7, Ş-10, Ş-11
	Qrupla öyrənmək	Ş-3, Ş-8, Ş-10, Ş-11
	Sosial fəaliyyətlər (İdman oyunları)	Ş-5, Ş-6,
Dövlət dəstəyi	İnformasiya təminatı	Ş-7
	Düşürgələrin təşkili	Ş-1, Ş-3, Ş-5, Ş-7, Ş-9, Ş-10,
	Praktiki hazırlıqlar	Ş-2, Ş-4, Ş-9, Ş-11
	Məktəb dərslərindən azad olunması	Ş-2, Ş-5, Ş-6, Ş-8, Ş-11
	Fərqli təhsil proqramlarının tətbiqi	Ş-10, Ş-11
	Vəsait təminatı	Ş-6,
	Mütəxəssis təminatı	Ş-6, Ş-10
	Əlavə imtiyazlar	Ş-4,

	Olimpiada Mərkəzi	Ş-1, Ş-2, Ş-3, Ş-4, Ş-5, Ş-6, Ş-8, Ş-10, Ş-11
Fərdi keyfiyyətlər	Sistemli oxumaq	Ş-2, Ş-7,
	Xarici dil bacarıqları	Ş-7,
	Problem həll etmə bacarıqları	Ş-7,

Cədvəl 4.4-dən də göründüyü kimi, iştirakçıların daha uğurlu nəticələr əldə etmələrini təmin edəcək amillər sosial mühit və əməkdaşlıq, dövlət dəstəyi və fərdi keyfiyyətlərlə əlaqəlidir

Sosial mühit və əməkdaşlıq. Müsahibə nəticələri istedadlı şagirdlərin bir yerdə daha çox vaxt keçirə bilməsinin, kollektiv çalışmaların onların akademik nəticələrinə daha yaxşı təsir etdiyini göstərmişdir. Məsələn, Ş-1 kodlu iştirakçı “İndiki halda özümüz kimi olimpiadaçılarla daha çox vaxt keçirmək, birgə öyrənmək çox kömək olur”- fikri ilə həmyaşıdları ilə birlikdə olduqları mühitin əhəmiyyətini vurğulamışdır. Ş-2 kodlu şagird də öz fikrini “Beynəlxalq Olimpiada Mərkəzinin ən böyük üstünlüklərindən biri də müxtəlif fənlər üzrə olimpiyadaya hazırlaşan şagirdlərin bir arada olmasıdır”- deyərək eyni mühitdə istedadlıların olmasının faydalı olduğunu qeyd etmişdir. Ş-3 kodlu iştirakçı da bu nöqtəyə diqqət çəkərək “Kollektivlə çalışmalar çox əhəmiyyətlidir... Olimpiadaçı şagirdlərlə bir yerdə daha çox vaxt keçirməyin əhəmiyyəti var” bildirmişdir. Ş-5 kodlu şagird digər olimpiadaçılarla birlikdə olmağın faydalarından bəhs etmişdir: “Sırf olimpiadaçı şagirdlər bir yerdə olur. Müzakirələr daha yuxarı səviyyədə olur”. Ş-8 kodlu iştirakçı da “Kollektiv çalışmalar mənə yaxşı təsir edir. Çünki mən tək olanda darıxan biriyəm. Məsələn, bayaq otaqda tək idim və qırağa çıxdım. Mənə qrupla öyrənmək daha rahatdır”- bildirərək mühitin əhəmiyyətini qeyd edir. Ş-11 kodlu iştirakçı “Olimpiada Hazırlıq Mərkəzində bir sualım olanda dərhal kimdənsə soruşa bilərəm. Ətrafımda mənə kimi olimpiadçılar olur”- qeyd edərək daha akademik mühitin müsbət təsirlərini bildirmişdir. İştirakçılar eyni zamanda digər yoldaşları ilə birgə sosial fəaliyyətlər icra etmələrini,

idman oyunları oynamalarını gələcək uğurlarına yol açan amillər kimi dəyərləndirmişdir. Ş-5 kodlu iştirakçı “Burda əlavə sosial fəaliyyətlər də olur. Bu da çox müsbət təsir edir adama. Məsələn, düşərgələr çox faydalı olur. Çünki həm biliklərimizi çox artırır bilirik burda, həm də oyunlar oynayırıq, dostluqlar yaranır”- kimi fikirlər səsləndirmişdir. Ş-6 kodlu iştirakçı isə öz fikirlərini “Sosial fəaliyyətlər müsbət təsir edir. Məsələn, bir neçə dəfə futbol oynadıq, bir neçə saat da olsa, dərs fikirləşmədim. Stressdən uzaq oldum. Sanki beynim dincəldi və yeniləndi. Yorgunluğumuz çıxır və daha çox çalışmaq imkanımız olur.”- kimi ifadə etmişdir.

Dövlət dəstəyi. Əldə olunan tapıntılar iştirakçıların uğurlarının artmasında dövlət dəstəyinin əhəmiyyətli rolu olduğunu göstərmişdir. İştirakçıların müsahibə müddətində qeyd etdiyi cavablarına əsasən Elm və Təhsil Nazirliyinin nəzdində yaradılmış Beynəlxalq Olimpiadalar Mərkəzinin fəaliyyətinin həcmnin genişlənməsinin akademik nəticələrə müsbət təsir göstərəcəyi qənaətinə gəlinmişdir. Belə ki, Ş-1 kodlu iştirakçı “... düşərgələr çox olmalıdır deyə düşünürəm... Bilmədiyimiz yerləri bir-birimizdən soruşuruq”- ifadələri ilə Beynəlxalq Olimpiadalar Mərkəzinin istedadlı şagirdlərlə bağlı tədbirlərin sayının artırılmasının faydalı olacağını qeyd etmişdir. Ş-6 kodlu iştirakçı son tədris ilində məktəb dərslərindən azad olunaraq sözügedən mərkəzə cəlb edilmələrini müsbət addım kimi dəyərləndirmişdir: “Bu il bizim beynəlxalq olimpiada mərkəzinə gəlməyimiz yaxşıdır. Bu kaş ki, daha əvvəllərdən olardı”. Ş-8 kodlu şagird də liseydəki tədris prosesi ilə Olimpiada Mərkəzini müqayisə edərək "... liseydəki sinifdə iki nəfər informatika olimpiadaçısı var... Məncə, TTM-dəki mühit (Olimpiada Mərkəzini nəzərdə tutur) daha da yaxşıdır. Çünki hamımız bir yerdə oluruq və istədiyimiz vaxt bir-birimizə sual verə bilirik”- deyə bildirmişdir. Ş-5 kodlu şagird “Şagirdlər üçün olimpiada mərkəzinin qurulması çox yaxşıdır... Məsələn, düşərgələr çox faydalı olur”- qeyd edərək Mərkəzin fəaliyyətindən bəhs etmişdir. Ş-3 kodlu şagird də bənzər olaraq “Kamplar uğurlu olmaq üçün

çox vacibdir... imtahan mühitində yazırıq biz o imtahanları. Evdəki kimi yox, mərkəzdəki kimi, olimpiada mərkəzindəki kimi də orada özümüz yazırıq, özümüz baxırıq”- fikrini səsləndirmişdir. Ş-2 kodlu şagird isə praktiki hazırlıqlara diqqət çəkərək “Məncə təcrübə hissəsi digər ölkələrdəki kimi yaxşı olsaydı, məncə bizim ümumiyyətlə ölkə olaraq nəticəmiz daha yüksək ola bilərdi... Ən ideal həll laboratoriya imkanlarının ölkə daxilində gücləndirilməsidir”- şəklində bildirmişdir. Ş-11 kodlu şagird “Azərbaycanda – xüsusilə biologiya sahəsində – ən böyük problemlərdən biri təcrübənin, yəni praktik elmin inkişaf etməməsidir.” bildirərək nəticələrin yüksəlməsi üçün laboratoriyaların inkişaf etdirilməli olduğunu bildirmişdir. Ş-4 kodlu iştirakçı da “Düşünürəm ki, aşağı yaşlardan dövlət tərəfdən böyük dəstək olmalıdır. Praktiki işlər olmalıdır.” fikirləri ilə praktiki hazırlıqlara əhəmiyyət verilməli olduğunu vurğulamışdır. Ş-9 kodlu şagird də “... Təcrübə məsələsi böyük problemdir. Təcrübə ilə bağlı çətinlik əsasən laboratoriya imkanlarının azlığından qaynaqlanır. Daha çox praktiki iş lazımdır” ifadələri ilə praktiki təcrübə imkanlarının artırılmalı olduğunu bildirmişdir.

İştirakçılar həmçinin uğurlu olmağa mane olan bəzi resursların çatışmazlığından bəhs edərək müvafiq sahələrdə dövlət dəstəyinə ehtiyac duyulduğunu vurğulamışlar. Bu çatışmazlıqlardan biri vəsait və kadr çatışmazlığı ilə əlaqədar olmuşdur. Belə ki, Ş-6 kodlu şagird “Vəsait və xüsusi bölmələrdən seçilmiş suallar olmalıdır... Yaxşı mütəxəssislər tərəfindən tərcümə oluna bilər.” fikirləri ilə dövlətin bu istiqamətdə dəstəyinin vacibliyini vurğulamışdır. Ş-7 kodlu iştirakçı isə digər imtahanların təşkili ilə bağlı məlumatlandırmanın məhdud olduğunu və məsul aidiyyəti dövlət qurumlarının informasiya paylaşımını artırmasının zəruriliyini bu sözlərlə ifadə etmişdir: “... ən yaxşısı bu proseslərlə bağlı məlumatlandırmanın erkən aparılmasıdır. Hər kəs vaxtında nə etməli olduğunu bilməlidir və öz yolunu düzgün seçməlidir”. Ş-10 kodlu iştirakçı istedadlı şagirdlərlə aparılan proqramlara diqqət çəkmişdir: “Tədris proqramı bizim ehtiyacımıza

uyğunlaşdırılmalıdır. Fərqli müəllimlərdən fərqli metodlar olsa, yaxşı olar”. Ş-4 kodlu şagird fərqli bir məsələni də qeyd etmişdir. O, olimpiada nəticələri əsasında yeni ixtisaslara qəbul olmaq imtiyazının verilməsindən bəhs etmişdir: “Tibbə qəbul olmaq istəyirəm. Düşünürəm ki, əgər elə bir şey olmasaydı, medalla qəbul olmaq olsaydı, sırf olimpiadaya hazırlaşma bilərdim”.

Fərdi keyfiyyətlər. Əldə olunan nəticələr göstərmişdir ki, şagirdlərin daha uğurlu olmasını təmin edən əsas amillərdən biri də məhz onların sahib olduğu xüsusiyyət, qabiliyyətlərdir. Məsələn, Ş-2 kodlu iştirakçı “Şəxsi fikrimcə, daha sistemli oxumağa üstünlük verərdim. Məsələn, bir mövzunu tam mənimsədikdən sonra digər mövzuya keçmək daha faydalı olardı. Bundan əlavə, diqqət problemləri yaşayıram. Bəzən tam diqqətimi cəmləyə bilmirəm və bu da məni geri salan əsas faktorlardan biridir”- sözləri ilə özündə düzəltməli olduğu məqamları diqqətə çatdırmışdır. Ş-7 kodlu iştirakçı da akademik nəticələrini yüksəltmək istəyən şagirdin bəzi bacarıqlara sahib olmasının zəruriliyini bu sözlərlə ifadə etmişdir: “Bir tərəfdən dil bacarıqlarını artırmaq, qaydaları öyrənmək lazımdır... Digər tərəfdən isə olimpiadalar daha çox məntiq, kreativlik və problem həll etmə bacarıqlarını tələb edir”.

V FƏSİL

5. Nəticə və müzakirə

Tədqiqat işinin bu hissəsində, əldə edilmiş nəticələr təqdim olunmuş və bu sahədə daha əvvəl həyata keçirilmiş tədqiqat nəticələri ilə onların müzakirəsinə yer verilmişdir.

5.1. Xüsusi istedadlı şagirdlərin akademik nailiyyətlərinə təsir edən amillər

Tədqiqat çərçivəsində xüsusi istedadlı şagirdlərin akademik nailiyyətlərinə təsir edən amillər müəyyənləşdirilməyə çalışılmışdır. Əldə edilən nəticələrə görə, təhsilalanların fərdi xüsusiyyətləri, məktəb, dövlətin dəstəyi, ailə, çevrə kimi faktorlar onların akademik nailiyyətlərinə təsir edir. Nəticələr göstərmişdir ki, məktəblə bağlı məsələlər içərisində məktəb rəhbərliyinin dəstəyinin, məktəbin növünün, mühit və şəraitinin, keçirilən dərslərin və müəllimlərin rolu xüsusi yer tutur. Belə ki, müsahibə aparılan şagirdlər onların nailiyyətlərində daha yaxşı idarə olunan və onlarda olan istedadın daha çox istifadə edə bildikləri məktəbin rolunu vurğulamışlar. Şagirdlər əvvəl təhsil aldıkları tam orta ümumtəhsil məktəblərdən fərqli olaraq, lisey tipli müəssisələrdə fərqli təhsil proqramlarının, daha hazırlıqlı müəllimlərlə olan ünsiyyətin və daha istedadlı şagirdlərin yer aldığı mühitin olmasının onların inkişafında əhəmiyyətli rol oynadığını qeyd etmişlər. Nəticələrə əsasən liseydə mövcud olan yüksək rəqabət və istedadlı şagirdlərin birgə təhsil aldığı məktəb mühitinin təhsilalanların inkişafına zəmin yaratdığını qeyd etmək olar. Xüsusi istedadlı uşaqların özləri ilə yaxın səviyyədə istedadı olan uşaqlarla birgə mühidə olma arzuları həyata keçirilmiş digər tədqiqatlarda öz əksini tapmışdır. Bu nəticə Philips və Lindsayın (2006) xüsusi istedadlıların potensiallarını inkişaf etdirə bilməsi üçün tələb olunan faktorları tədqiq etdikləri araşdırma nəticələri ilə uyğunluq təşkil etmişdir. Belə ki, burada da rəqabətli mühit əsas şərtlərdən biri kimi qeyd edilmişdir. Freeman da (2000) apardığı araşdırmada

məktəb mühitinin arzuolunan səviyyədə olmamasının istedadlı şagirdlərin uğursuzluğuna səbəb ola biləcəyi nəticəsinə gəlmişdir.

Nəticələrə görə, məktəblə bağlı təsiredici faktorlardan biri də müəllimlərdir. Əldə edilmiş nəticələrdən biri də xüsusi istedadlı şagirdlərin cəmləşdiyi rəqabətli sinif mühitinin idarə olunmasında müəllimlərin rolunun xüsusi olmasıdır. Fənlər üzrə standartlardan kənar yanaşmalar tətbiq edən müəllimlər istedadlı şagirdlərin gələcək fəaliyyətlərinə mühüm təsir göstərirlər. Müəllimlərin ixtisas bilikləri ilə yanaşı, psixoloji dəstəklərinin də şagirdlər üçün motivasiya mənbəyi olduğu aşkar edilmişdir. Ona görə də, istedadlı şagirdlərlə iş zamanı müəllimlərin tədris keyfiyyəti və təcrübəsi mütləq nəzərə alınmalıdır. Hattienin (2003) müəllimlərin istedadlı şagirdlərin nailiyyətlərinə təsiri ilə bağlı araşdırmasında da bənzər nəticənin əldə edildiyi müşahidə edilmişdir. Rejskind (2000) də öz tədqiqatında müəllimlərin bütün şagirdləri üçün, xüsusilə də, istedadlı şagirdlər üçün yaradıcı yanaşmanı təbliğ etmələrinin, lazım gələrsə, təhsil proqramlarında dəyişiklik etmələrinin vacib olduğu nəticəsinə gəlmişdir.

Əldə olunan nəticələr məktəbdəki rəqabətli mühit və müəllim dəstəyi ilə yanaşı xüsusi istedadlı şagirdlərin onlarda olan potensialı inkişaf etdirəcək proqrama ehtiyac duyduqlarını da göstərmişdir. Bu mövzuda aparılmış digər tədqiqatlar da istedadlı şagirdlər üçün fərqliləşdirilmiş tədris proqramlarının vacibliyini vurğulamışdır (Kaplan, 2009; Maker, 1982; Sak, 2014). Tədqiqat çərçivəsində şagirdlər standart proqramdan məmnun olmadıqları və bunun onlar üçün darıxdırıcı olduğu müəyyən edilmişdir. Hernstein və digərlərinin (1986) apardıqları tədqiqatda da zənginləşdirilmiş və düşüncəni nəzərə alan təhsil proqramlarının şagirdlərin zəkalarının artırdığı qənaətinə gəlinmişdir ki, bu da tədqiqatdan əldə edilən nəticəni təsdiqləyir. Tokoro və Steels (2004) də oxşar nəticə əldə etmişlər. Belə ki, sözügedən tədqiqatda şagirdlərə verilən təhsilin onların potensiallarına uyğun olmasının zəruri olduğu, çətin proqramın onlarda

ümitsizlik, asan proqramın isə darıxdırıcılıq yaratdığı qənaətinə gəlinmişdir. Tədqiqatda həmçinin, fərqli yanaşmanın tətbiq olunmasının faydaları ilə yanaşı, mənfi təsir yaratma ehtimalı da müzakirə edilmişdir. Borland (2003) da öz tədqiqatında istedadlı şagirdlərə göstərilən xüsusi diqqət və qayğının digər şagirdlərə qarşı ayrı-seçkilik yarada biləcəyi ilə bağlı nəticə əldə etmiş və bu şagirdlərin sosial və emosional ehtiyaclarını da nəzərə alaraq, təhsilin daha ədalətli və inklüziv olmasının yollarını araşdırmağı təklif edilmişdir.

Nəticələr göstərir ki, xüsusi istedadlı şagirdlərin akademik nəticələrini formalaşdıran amil təkəcə məktəbdə baş vermir. Burda ailənin də rolu danılmazdır. Tədqiqat çərçivəsində uşaqların istedadlarının daha erkən yaşda aşkar edilməsi, eləcə də, sonrakı dövrdə onlarda olan xüsusi istedadada uyğun inkişaf strategiyasının seçilməsi cəhətdən ailə dəstəyinin əhəmiyyətli faktor olduğu müəyyən edilmişdir. Ailə böyüklərinin yönləndirməsi, çətinliklər zamanı göstərilən psixoloji dəstək akademik nailiyyətlər əldə etmək baxımından çox önəmlidir. Əldə edilən nəticələr ailə kontekstində dəyərləndirildikdə, iştirakçıların öz uğurlarını daha çox valideynlərinin təhsilli olması ilə əlaqələndirdikləri müşahidə olunmuşdur. Bu sahədə aparılmış tədqiqatlarda da ailənin akademik nəticələrdə təsirinin mühüm rol oynadığına rast gəlinmişdir. Keskin və Sezgin (2009) ana və atanın təhsil səviyyəsi, ailənin gəliri, ananın işləyən olması, ailədə övlada olan güvənin nailiyyətlərə təsirində xüsusi yeri olduğunu bildirmişlər. Freeman (2000) da öz araşdırmasında uşaqlarla valideynlərin birlikdə çox vaxt keçirməsi, gülüb əylənməsi, göz kontaktı qurması, oyunlar oynamasının onların potensiallarının açılmasına səbəb olduğu ilə bağlı nəticə əldə etmişdir. Garn və digərlərinin (2010) apardığı araşdırmada da valideyn dəstəyi ilə təhsilalanların uğuru arasında mütənəsblik olduğu müəyyən edilmişdir. Sözügedən nəticələrin tədqiqatdan əldə edilmiş nəticələri dəstəklədiyini qeyd etmək olar.

Əldə edilmiş datanın təhlili zamanı xarici təsirlərdən başqa daxili təsirlərin - xüsusi istedadlı şagirdlərin fərdi, özünəməxsus xüsusiyyətlərinin də onların nailiyyətlərinə təsirinin olması qənaətinə gəlinmişdir. Belə ki, nizam-intizamlı çalışmaq, diqqətli olmaq, motivasiyalı olmaq, əzmkarlıq kimi xüsusiyyətlərin akademik uğurda ciddi təsirləri vardır. Xüsusi istedadları olan hər bir şəxsin uğurlu olması üçün həmin istedadından düzgün istifadə etməsi və onların öyrənmə tərzini vahid təşkil etməlidir. Aparılmış tədqiqatda xüsusi istedadlı şagirdlərin öyrənmə metodlarının nəzərə alınmalı olduğu bildirilmişdir (Keefe & Ferrell, 1990). Başqa tədqiqatlarda da istedadlı uşaqların sosial və zehni xüsusiyyətlərinin fərqli olması səbəbilə onların ehtiyaclarının da fərdi dəyərləndirilməli olduğu tövsiyəsi verilmişdir (Sak, 2014; Şahin, 2022). Altunun (2010) əldə etdiyi dəqiq nizam-intizamlı dərslərin akademik nailiyyətdə təsirinin böyük olması ilə bağlı nəticəsi də əldə olunmuş tapıntılarla eynilik təşkil edir. Assouline və həmkarlarının (2006) apardıqları tədqiqatda xüsusi istedadlı şagirdlərin 46,6 faizinin akademik nailiyyətlərini çox çalışmaq, 56,7 faizinin isə uğursuzluqlarını az çalışmaq ilə əlaqələndirdikləri müəyyən edilmişdir. Bu nəticənin də tədqiqat nəticəsi ilə bənzər olduğunu söyləmək olar.

Tədqiqatdan əldə edilən nəticələr göstərmişdir ki, istedadlı şagirdlərin nailiyyətlərinə təsir edən əsas amillərdən biri də bu sahədə dövlətin verdiyi dəstəkdir. İstər yaradılmış şərait, istərsə də resursların əlçatanlığı akademik nəticələrə müsbət təsir edən faktorlardır. Bedur və digərlərinin (2015) apardıqları araşdırmada da xüsusi istedadlı şagirdlər üçün xüsusi müəllimlərin təyin olunması, onlara dərslər keçəcək müəllimlərin daha bacarıqlılar arasından seçilməsi, xüsusi istedadlılar üçün ayrıca şəraitin qurulması, fərdi proqramların tətbiq edilməsi kimi nəticələr əldə edilmişdir.

5.2. Təhsilalanların qarşılaşdıqları çətinliklərlə bağlı əldə edilmiş nəticələr

Xüsusi istedadlı şagirdlərin çətinliklərinin təhsil sistemi, resurs çatışmazlığı, fərdi xüsusiyyətlər və sosial məsələlərlə əlaqəli olduğu aşkarlanmışdır.

Təhsil sistemindən qaynaqlı yaşanan çətinliklər sırasında DİM imtahanı, əlavə hazırlıqlar, məktəb proqramı, dərslər davamiyyət, dərslərin çətinliyi, müxtəlif imtahanların eyni anda keçirilməsi kimi məsələlərin olduğunu qeyd etmək olar. Nəticələr içərisində ən çox diqqəti çəkən amillərdən biri təhsilalanların istedadının düzgün istiqamətdə yönləndirilməməsi olmuşdur. Məktəbdən qaynaqlanan ifrat yükləmələr və standart çalışmaları şagirdlərin ən çox şikayətləndiyi səbəblərdəndir. Şagirdlərin il ərzində həddindən artıq sayda imtahanlarda iştirak məcburiyyəti də onların potensiallarından düzgün istifadə edə bilməməsinə gətirib çıxarmışdır. Müəyyənləşdirilən nəticələrə görə, xüsusi istedadlı şagirdlərin öz səviyyələrində olmayan şagirdlərlə eyni proseslərə cəlb olunması və potensiallarından çox aşağı tapşırıqlarla yüklənməsi onların akademik nailiyyətlərinə və motivasiyalarına mane olmaqdadır. Reis və McCoach (2000) da istedadlıların akademik inkişafı ilə bağlı araşdırmasında yaradıcılıq, tənqidi düşünmə və problem həll etmək əvəzinə əzbərləmə kimi tapşırıqlara təşviqin mənfi təsirlərindən bəhs etmişdirlər. Vaidya (1993) da apardığı tədqiqatda bənzər nəticəyə gəlmiş və istedadlı şagirdlərin güclü olduqları yönələri istifadə edilmədikdə onlarda ruh düşkünlüyü yarandığını və dərslərdən sıxılmağa başladığını bildirmişdir.

Resurs çatışmazlığı da istedadlı şagirdlərə çətinlik yaradan amillərdəndir. Təhsilalanların fikrinə görə, vəsait çatışmazlığı (xüsusilə Azərbaycan dilində), praktiki dərslər üçün ləvazimatların kifayət qədər olmaması, laboratoriya avadanlıqlarının müasir ehtiyaclara cavab verməməsi, informasiya və ən əsası insan resursunun (mütəxəssis) çatışmazlığı onların üzləşdikləri çətinliklər içərisində yer alır. Müəllimlərin iş metodlarının çətinlik yaratdığı və

şagirdlərin təlim prosesindən uzaqlaşmaq istəyi müşahidə edilmişdir. Pirozzo (1982) apardığı tədqiqatdan bəzi müəllimlərin xüsusi istedadlı şagirdlərin ehtiyaclarını tam qarşılaya bilməməsi və şagirdlər üçün darıxdırıcı mühit yaratmaları ilə bağlı nəticəyə gəlmişdir. Türkiyədə aparılmış bir sıra tədqiqatlarda laboratoriya dəstəklə öyrənmənin akademik nailiyyətə müsbət təsirinin olduğu əldə edilmişdir (Baş, 2022; Doğan, 2024; Tüter, 2024).

Araşdırmada sosial fəaliyyətlərdən uzaq qalmağın akademik uğursuzluğa səbəb olduğu qənaətinə gəlinmişdir. Gürbüzün (2009) 300 nəfər şagirdlə aparılmış tədqiqata baxıldığında idman yarışları və mədəni tədbirlərə qatılan şagirdlərin akademik nəticələrinin digərlərinə nisbətən daha yaxşı olduğu görülmüşdür. Başqa bir araşdırmada sosial münasibətlərin və dostluqların xüsusi istedadlı uşaqların uğurlarında müsbət rol oynamasına səbəb olduğu müəyyən edilmişdir (Cutts & Moseley, 2001). Stewart (1981) da akademik cəhətdən uğurlu olan xüsusi istedadlı uşaqların birgə fəaliyyətlərə və oyunlara daha çox üstünlük verdiyini bildirmişdir.

Ailənin yanlış yönləndirməsinin və ifrat təzyiqi də akademik inkişaf yolunda çətinliklərdəndir. Bu nəticə bir sıra elmi tədqiqat nəticələri ilə uyğunlaşır. Belə ki, Gardner (1991) ailənin xüsusi istedadı aşkarlandıqdan sonra uşaqdan gözləntiləri artdığından bəzi hallarda uşaq üzərində təzyiq yaranması və onun inkişafına mənfi təsir göstərməsi ilə bağlı nəticələr əldə etmişdir. Akkanın (2012) tədqiqat nəticələrində isə ailələrin uşağın istedadını düzgün dəyərləndirmədiyi hallarda mənfi nəticələr yarana biləcəyinə rast gəlinmişdir.

Tədqiqat zamanı vaxtın düzgün idarə edilməməsi və diqqət əskikliyinə akademik uğura mane olan fərdi problemlər sırasında olduğu əks olunmuşdur. Bir neçə şagird bənzər səbəblərlə yanaşı motivasiya əskikliyinə də uğursuzluğa səbəb olduğunu bildirmişdir. Erenin (2011) bu sahədə apardığı tədqiqat işində xüsusi istedadlı şagirdlərin akademik uğursuzluq səbəbləri kimi zamanın düzgün idarə edilməməsi və motivasiya ola bilməmələrini görmək mümkün olmuşdur.

5.3. İstedadlı şagirdlərin üzvləşdikləri çətinliklərin həllində rol oynayan amillər

Xüsusi istedadlı şagirdlərin çətinliklərinin həllində rol oynayan amillərlə bağlı nəticələrdə ən böyük dəstəyin ailədən alındığı müşahidə olunmuşdur. Belə ki, nəticələrdə ən çətin zamanlarda ailə üzvlərinin böyük motivasiya verməsi ilə bağlı məsələlər öz əksini tapır. Bunun üçün isə ailə böyüklərinin əvvəlcə istedadlı şagirdləri yaxşı tanımaları vacibdir. Bu nəticələr Koshy və Robinsonun (2006) tədqiqatındakı nəticələrlə eynilik təşkil edir. Ailə böyükləri övladlarının xüsusiyyətlərini və fərqliliklərini düzgün müəyyən etməli, onlara qarşı necə davranmalı olduqlarına gecikmədən qərar verməlidirlər.

Ailə ilə yanaşı xüsusi istedadlının dost çevrəsinin düzgün müəyyən edilməsi də bir çox çətinliyi həll edə bilər. Belə ki, müsahiblərin bəziləri özləri kimi düşünən uşaqlarla ünsiyyətin onlara müsbət təsir etdiyini bildirmişdir. Leventin (2011) araşdırmasında da xüsusi istedadlıların başqa mühitlərdə üstün potensial və bacarıqlarına görə qısqanıldıqları və sosiallaşa bilmədikləri haqda nəticəyə rast gəlinir. Bu da tədqiqatdan əldə edilən nəticəni dəstəkləyən bir nəticə kimi dəyərləndirilə bilər.

Çətinliklərin həll yolları ilə bağlı nəticələrdə məktəbdənkənar amillərlə paralel olaraq məktəbdaxili mühitin, müəllimlərin onlara qarşı münasibətinin və dövlət dəstəyinin də təsiri xüsusi yer tutur. Müəllimlər istər metodiki dəstək, istərsə də, psixoloji dəstək göstərməklə yaranmış problemlərin həllində ən böyük dəstəkçilərdəndir. Kesner (2005) də öz araşdırmasında müəllimləri ilə daha yaxşı ünsiyyət qura bilən xüsusi istedadlıların problemləri daha asan həll etdikləri ilə bağlı nəticələr əldə etmişdir.

Tədqiqatda həmçinin, xüsusi istedadlılarla bağlı dövlət dəstəyinin artırılmasının, dövlət hesabına mərkəzlərin qurulmasının və tədbirlərin təşkilinin faydalı olması ilə bağlı nəticələr əldə edilmişdir. Müqayisə edildikdə, Akarsu və Mutlunun (2017) tədqiqatında da dövlət tərəfindən

istedadlı uşaqların birgə fəaliyyəti, layihələr icra etmələri və onlar üçün düşərgələrin təşkilinin müsbət nəticələrə səbəb olduğu bildirilmişdir.

Əldə edilmiş nəticələr onu göstərir ki, xüsusi istedadlı uşaqlar çətinliklərinin həllində hər nə qədər də yan təsirlərin köməyinə ehtiyac hiss etsələr də, bir o qədər də fərdi keyfiyyətləri, xarakterik xüsusiyyətləri əhəmiyyətlidir. Belə ki, tapıntılar intizamlı, çalışqan, motivasiyalı, həvəsli, məqsədli olmanın bir çox çətinliklərin həllində açar rolunu oynadığını göstərir. Morawska və Sanders (2008) xüsusi istedadlı uşaqların davarnışları ilə bağlı apardıqları araşdırma nəticəsində fərdi keyfiyyətlərin rolundan bəhs etmişdirlər. Onlarda olan xüsusiyyətlərin onlara aşılmasını, yəni istedadlı uşaqların öz istedadlarının fərqiə varmasını təmin etməyi tövsiyə etmişlər.

5.4. İstedadlı şagirdlərin daha uğurlu olmalarını təmin edən amillər

Əldə edilən nəticələr istedadlı şagirdlərin daha uğurlu olmalarını təmin edən amillər baxımından dəyərləndirildikdə, sosial mühit və əməkdaşlığın, dövlət dəstəyinin və fərdi keyfiyyətlərin ön plana çıxdığı aşkarlanmışdır. Sosial mühit və əməkdaşlıq sahəsində iştirakçıların əksəriyyətinin həmyaşıdları və yuxarı siniflərdə təhsil alan şagirdlərlə birgə çalışmanın, qrup işləri etməyin əhəmiyyətini vurğuladığı müəyyənləşdirilmişdir. Neber və həmkarlarının (2001) həyata keçirdiyi tədqiqatda da əməkdaşlıq əsasında öyrənmənin xüsusi istedadlı şagirdlərin təhsil keyfiyyətini daha da yaxşılaşdırmada faydalı olduğunu nəticəsinə gəlmişdir. Bu da tədqiqatdan əldə edilmiş nəticə ilə bənzərlik təşkil edir.

İstedadlı şagirdlərin daha uğurlu olmalarını təmin edən amillərdən biri də dövlət dəstəyinin artırılmasıdır. Daha əvvəlki nəticələrdən də görüldüyü kimi, iştirakçılar yaradılan şəraitin onların uğurlarında mühüm rol oynadığını bildirmişlər. Bənzər şəkildə onların uğurlarının davamlılığını təmin edən faktorlar içində düşərgələrin təşkili, vəsait, mütəxəssis təminatı, fərqli

tədris proqramlarının tətbiqi kimi məsələlərin yer aldığı müəyyənləşdirilmişdir. Həmçinin, iştirakçıların fikrinə görə, istedadlı şagirdlərə xüsusi güzəştlərin, imtiyazların tətbiq olunması onların inkişafına dəstək olacaqdır.

Bundan əlavə, sistemli oxuma, xarici dil, problem həll etmə bacarıqlarını inkişaf etdirmə kimi fərdi keyfiyyətlərin də istedadlı şagirdlərin daha da uğurlu olmalarını təmin edəcəyi müəyyənləşdirilmişdir. Bu amillərin tədqiqatın əvvəlki hissələrində qeyd olunmuş tapıntılarını dəstəklədiyini söyləmək olar. Bu da tədqiqat nəticələrinin öz daxilində də bir- biri ilə uyğun olduğunu göstərir.

Xüsusi istedadlı şagirdlərin akademik nəticələrinə təsir edən amilləri və bu amillərin səbəbləri ümumiləşdiriləndə, ən çox diqqət çəkən faktorlardan biri kimi məktəb müşahidə edilir. Stimullaşdırıcı məktəb mühitinin yaradılması xüsusi istedadlı şagirdlər üçün daha öyrədici və motivasiyaedici ola bilər. Həmçinin, daha çevik tədris proqramlarının onların akademik inkişafında müsbət yer tutacağı ehtimalını verir. Müəllimlərin müsbət rolunu isə onların xüsusi istedadlı şagirdlərə fərdi yanaşmaları, tənqidi düşüncə və yaradıcı tapşırıqlar üzərində işləmələri ilə əlaqələndirmək olar. Məktəb mühiti ilə yanaşı xüsusi dövlət dəstəyinin təsiri nəticəsi müxtəlif səbəblərlə əsaslandırıla bilər; məsələn, şagirdlərin maddi vəziyyətlərinə görə müxtəlif təbəqələri təmsil etmələri, onlar üçün vacib resursların təşkil edilməsi, beynəlxalq əməkdaşlıqların edilməsi və s. Qeyd olunanlarla yanaşı, ailə də ən çox təsir edən faktorlar sırasındadır. Ailənin akademik nəticələrə təsirini ilk növbədə uşaqların məktəbdən daha çox ailədə vaxt keçirmələri ilə əlaqələndirmək olar. Eləcə də, ailə daha erkən yaşlarda ən böyük dəstəkçi mövqeyindədir. Xarakterindən asılı olaraq xüsusi istedadlı şagirdlər məktəbdən müsbət enerjini ala bilmədikdə ailə dəstək ola bilər. Xarakter fərqliliyi, xüsusi istedadlıların fərdi xüsusiyyətləri də əsas amillərdən biri kimi diqqət çəkir. Doğuşdan gələn xüsusi istedadı daha çox xammala, onun fərdi

xüsusiyyətlərini isə o xammalı işlədən mexanizmə bənzətmək mümkündür. Bu baxımdan, təbii qabiliyyət olan istedadın nəticəsi fərdi xüsusiyyətlərin sayəsində reallaşa bilər.

VI FƏSİL

6. Tövsiyələr

Əldə edilmiş nəticələrdən yola çıxaraq tədqiqatçılara, təşkilatçı və təhsil siyasətçilərinə istiqamətlənmiş aşağıdakı tövsiyələr qeyd oluna bilər:

6.1. Tədqiqatçılara istiqamətlənmiş tövsiyələr:

- Gələcəkdə bu istiqamətdə tədqiqat aparacaq şəxslər daha aşağı yaş qrupunda olan şagirdlər arasından seçmə edə bilər. Həmçinin, sayca daha çox şagirdlə araşdırma apararaq kəmiyyət metodundan istifadə edə və datanı zənginləşdirə bilər.
- Məktəbin və ailənin xüsusi istedadlı şagirdlərin akademik nəticələrinə təsirini daha dərindən araşdırmaq üçün sırf bu istiqamətlərdə dərin araşdırma aparıla bilər.

6.2. Təhsil siyasətçilərinə (təşkilatçılarna) və digər tətbiq edicilərə istiqamətlənmiş tövsiyələr

- Xüsusi istedadlı uşaqların erkən yaşlarda dəqiq izlənməsi, istedadının aşkar edilməsi olduqca önəmlidir. Bu səbəbdən ailələr və ibtidai sinif müəllimləri daha diqqətli davranmalıdırlar. Xüsusi istedadla bağlı ilkin işarələr varsa, peşəkar pedaqoqlara müraciət edilə və şagird (uşaq) üçün inkişaf yolu seçilə bilər.
- Müəllim yetişdirən universitetlərdə pedaqogika və metodika dərslərində xüsusi istedadlı şagirdlərlə iş üzrə dərslərə yer verilə, gələcək müəllimlərdə bu sahə üzrə bilik və bacarıqları formalaşdırıla bilər. Hazırda pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olan müəllimlərdə xüsusi istedadlı şagirdlərlə iş mövzusunda müvafiq dövlət qurumları və özəl müəssisələr (Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu, əlavə təhsil müəssisələri və s.) tərəfindən təlimlər təşkil edilə

bilər. Müəllimlərə erkən yaşda istedadın aşkar edilməsi, aşkar edilmiş xüsusi istedadlılarla işin təşkili, onların akademik nailiyyətlərinə təsir edən mənfi və müsbət məqamlar göstərilə bilər.

- Əsasən xüsusi istedadlı şagirdlərin təhsil aldıkları lisey və gimnaziyalarda diferensiaslaşdırılmış tədris proqramlarının pilot tətbiqinə başlanıla bilər.
- Xüsusi istedadlı şagirdlərin rastlaşdıqları çətinliklər hər bir məktəb tərəfindən araşdırılaraq xüsusi yanaşma tətbiq edilə bilər.
- Dövlət dəstəyinin verildiyi xüsusi istedadlı şagirdlərin təhsil aldıkları lisey və gimnaziyaların sayı və əhatə etdikləri coğrafiya genişləndirilə bilər,
- Cəmiyyət və özəl tədris müəssisələri xüsusi istedadlı uşaqlarla iş üzrə dövlət qurumları ilə mütəmadi əməkdaşlıqlar edərək xüsusi istedadlı uşaqlara dəstək göstərə bilər.

VII FƏSİL

7. Məhdudiyyətlər

İlk növbədə qeyd edilməlidir ki, Azərbaycanda mövzu ilə bağlı akademik araşdırmaya rast gəlinməməsi yerli kontekstə uyğun ədəbiyyat təhlili etməyi, əvvəlki təcrübəni öyrənməyi çətinləşdirmişdir.

Araşdırmanın 9-11-ci sinif olimpiadaçı şagirdlər arasında aparılması tədqiqat işinin digər bir məhdudiyyəti kimi dəyərləndirilə bilər. Çünki, olimpiadalarda qalib olmayan və ya ümumiyyətlə iştirak etməyən şagirdlərin də xüsusi istedadlı olma halı ola bilər.

Olimpiada hərəkətində və olimpiadalarda uğurlu şagirdlər arasında qızların az olması seçməyə də təsir göstərmiş və gender bərabərliyi ilə bağlı nisbəti pozmuşdur.

Keyfiyyət metodunun tətbiq edilməsindən qaynaqlı olaraq əldə edilmiş nəticələrin ümumiləşdirilməsi mümkün olmamışdır.

ƏLAVƏLƏR

Əlavə 1. Etik sözləşmə formu

Tural Alışov, 050 433 03 12, talishov18967@ada.edu.az

ADA Universiteti, Təhsilin təşkili və idarə edilməsi

Mən, ADA Universitetinin magistrantıyam tələbəsiyəm. Magistr tələbəsi olaraq aparmaq istədiyim tədqiqat işinin məqsədi istedadlı şagirdlərin akademik nailiyyətlərinə təsir edən amillərin öyrənilməsidir. Övladınızın bu sahədə fikirləri və anlayışı bir tədqiqatçı olaraq mənim üçün dəyərlidir.

Müsahibə zamanı övladınıza suallar veriləcək və o, hər hansı suala cavab verib və ya cavab verməməyi seçə bilər. Müsahibə təxminən 30-40 dəqiqə çəkəcək. Müsahibə zamanı səs yazısı qeyd ediləcək və daha sonra yazıya köçürülərək təhlil ediləcək. Məlumat toplandıqdan sonra iştirakçıların adları təxəllüslərlə əvəz olunub iştirakçı şəxsiyyəti maskalanacaq. Təhlil olunan məlumatlar tezis işinə daxil ediləcək. Məlumat iştirakçılarla paylaşıla bilər. Övladınızın iştirakını təsdiqləmək üçün bu etik sözləşmə formasını imzalamalı, həmçinin könüllü iştirakını şifahi şəkildə təsdiqləməlisiniz. Övladınıza yalnız rahatlıqla bölüşəcəyi məlumatı paylaşmağı tövsiyə olunacaq və məxfiliyi təxəllüslərdən istifadə etməklə qorunacaq. İstənilən vaxt tədqiqatdan geri çəkilməyi və layihədə iştirak etməməyi seçə bilər.

Mən, _____, bu tədqiqat layihəsində övladımın iştirakını və səs yazısının qeydə alınmasını təsdiqləyirəm.

İmza _____

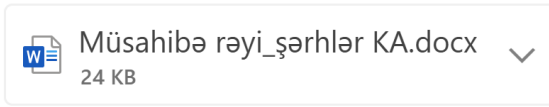
Əlavə 2. Tədqiqat sualları ilə əlaqəli mütəxəssis rəyi

 Konul Abasli

To: Tural Alishov Wed 3/5/2025 9:52 AM

 You replied on Wed 3/5/2025 1:12 PM

 This message is in Turkish Translate to English Never translate from Turkish

Salam Tural müəllim,

Müsahibə forması ilə bağlı qeydlərimi qoşmada göndərdiyim sənədin üzərinə əlavə etmişəm.

Uğur olsun!

Hörmətlə,
KA

Əlavə 3. Müsahibə protokolu və suallar

İştirakçı məlumat forması:

Kod adı:

Yaşı:

Cinsi:

Akademik uğurları:

Təhsil aldığı məktəbin növü:

Suallar:

- Əldə etdiyən uğur(lar)ında hansı amillərin əhəmiyyətli olduğunu düşünürsən?
- Uğurlu nəticələr əldə etmək üçün çətinlik çəkdiyən anlar olubmu? Əgər varsa, bu çətinliklər hansı sahələri əhatə edir?
- Üzləşdiyən çətinlikləri necə həll edirsən? Bu çətinliklərin öhdəsindən gəlməyində hansı amillər (kimlər və nələr) mühüm rol oynayır?
- Daha uğurlu nəticələr əldə etmək üçün nələrin olmasını arzu edərdin?

ƏDƏBİYYAT

- Agell, C., & Kellogg, M. (2021). *A field guide to gifted students: A teacher's introduction to identifying and meeting the needs of gifted learners*. Routledge, 208-220.
- Ainley, J., Foreman, J., & Sheret, M. (1991). High school factors that influence students to remain in school. *The Journal of Educational Research*, 85(2), 69–80.
- Akarsu, F. (2001). *Yetişemediğimiz çocuklar: Üstün yetenekli çocuklar ve sorunları*. Eduser Yayınları.
- Akarsu, Ö., & Mutlu, B. (2017). Üstün yetenekli çocukları anlamak: Çocukların sosyal və duygusal sorunları. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 112–116.
- Akkan, H. (2012). *Üstün zekâlı 6-8. sınıf öğrencilerinin iki farklı akademik ortamdaki sosyometrik statülerine göre empatik eğilimleri, yaşam doyumları ve aile yaşantıları*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Akkaş, E., & Tortop, H. S. (2015). Üstün yetenekliler eğitiminde farklılaştırma: Temel kavramlar, modellerin karşılaştırılması ve öneriler. *Journal of Gifted Education and Creativity*, 2(2), 31–44.
- Akar, İ., & Akar, Ş. Ş. (2012). İlköğretim okullarında görev yapan öğretmenlerin üstün yetenek kavramı hakkındaki görüşleri. *Kastamonu Education Journal*, 20(2), 423–436.
- Altındağ, M. (2006). *Anadolu liseleri və Anadolu teknik liseleri İngilizce öğretmenlerinin sınıf yönetimi davranışları...* [Yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi].
- Altun, F. (2010). *Üstün yetenekli öğrencilerin mükemmeliyetçilik özellikleri*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Asiabi, S. R. (2012). *Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu öğrencilerinde fiziksel aktivite alışkanlıkları ve sağlıklı yaşam biçimi davranışlarının akademik başarı ile ilişkisi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Ataman, A. (2004). Üstün zekâlı və üstün özel yetenekli çocuklar. *Üstün yetenekli çocuklar: Seçilmiş makaleler kitabı*. İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.
- Ataman, A., Dağlıoğlu, E., & Şahin, F. (2014). *Üstün zekâlılar və üstün yetenekliler konusunda bilinmesi gerekenler*. Vize Yayıncılık.

- Assouline, S. G., Colangelo, N., Ihrig, D., & Forstadt, L. (2006). Attributional choices for academic success and failure by intellectually gifted students. *Gifted Child Quarterly*, 50(4), 283–294. <https://doi.org/10.1177/001698620605000402> journals.sagepub.com+2eric.ed.gov+2
- Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. (1995, 12 noyabr / 2016 dəyişiklikləri ilə). <https://e-qanun.az/framework/897>
- Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti. (2019, 20 may). *Beynəlxalq və respublika fənn olimpiadalarının, beynəlxalq müsabiqələrin və yarışların qaliblərinin ali təhsil müəssisələrinə müsabiqədənkənar qəbulu haqqında Qərar* (№ 229). <https://e-qanun.az/framework/42536>
- Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti. (2020, 5 fevral). *İstedadlı uşaqlar üçün liseylərə, gimnaziyalara və tədris mərkəzlərinə şagirdlərin qəbulu Qaydaları* (№ 41). <https://e-qanun.az/framework/60129>
- Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi. (2013). *Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası*. <https://www.edu.gov.az/az/dovlet-strategiyasi-ve-konsepsiyalar/12574>
- Azərbaycan Respublikası Prezidenti. (2021, 30 sentyabr). *Azərbaycan gənclərinin nüfuzlu xarici ali təhsil müəssisələrində təhsil imkanlarının genişləndirilməsi haqqında Sərəncam* (№ 2931). <https://e-qanun.az/framework/49209>
- Babbie, E. R. (2020). *The practice of social research*. Cengage AU.
- Baki, D., & Arabacı, A. (2023). An analysis of gifted and non-gifted students' creativity within the context of problem-posing activity. *Journal of Pedagogical Research*, 7(1), 25–52.
- Bakioğlu, A., & Levent, F. (2013). Suggestions for gifted education in Turkey. *Journal of Gifted Education Research*, 1(1), 31-44.
- Bapoğlu, S. S. (2010). *Üstün və normal çocukların yaratıcı və eleştirel düşünme düzeylerinin incelenmesi*. [Yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Baş, K. (2022). *Fen eğitiminde sanal laboratuvar uygulamalarının öğrencilerin akademik başarılarına ve fen tutumlarına etkisi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Akdeniz Üniversitesi.
- Baykoç, N. (2014). *Üstün; akıl, zeka, deha, yetenek, dahiler–savantlar gelişimleri ve eğitimleri*. Vize Yayıncılık.
- Bedur, S., Bilgiç, N., & Taşlıdere, E. (2015). Özel (üstün) yetenekli öğrencilere sunulan destek eğitim hizmetlerinin değerlendirilmesi. *HAYEF Journal of Education*, 12(1), 159–175.
- Bencik, S., & Metin, N. (2006). Mükemmeliyetçilik və üstün yeteneklilər. *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Dergisi*, 1(2), 92–105.

- Bildiren, A. (2018). *Üstün yetenekli çocuklar*. Pegem Yayınları.
- Bildiren, A. (2020). Giftedness or disability? Living with paradox. *International Journal of Primary, Elementary and Early Years Education*, 48(6), 746–760. <https://doi.org/10.1080/03004279.2020.1761855>
- Boettger, E. R. H., & Reid, E. (2015). Gifted education in various countries of Europe. *Slavonic Pedagogical Studies Journal*, 4(2), 158–171.
- Boland, C. M., & Gross, M. U. M. (2007). Counseling highly gifted children and adolescents. S. Mendaglio & J. S. Peterson (Ed.), *Models of counseling gifted children, adolescents, and young adults* (ss. 153–199). Prufrock Press.
- Borland, J. H. (2003). *Rethinking gifted education*. Teachers College Press.
- Brody, L. E., & Mills, C. J. (1997). Gifted children with learning disabilities: A review of the issues. *Journal of Learning Disabilities*, 30(3), 282–286.
- Bülbül, M. Ş. (2010). Üniversiteye giriş sınavı birinciliği və üstün yeteneklilik. *International Online Journal of Educational Sciences*, 2(2), 441–466.
- Callard-Szulgit, R. D. (2010). *Parenting and teaching the gifted*. R&L Education.
- Cəfərova, N. (2022). İstedadlı şagirdlərin aşkarlanmasında müəllimin rolu. *Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutunun Elmi Əsərləri*, 89(3), 29–33.
- Chart, H. E. L., Grigorenko, E. L., Sternberg, R. J., Plucker, J. A., & Callahan, C. M. (2008). Identification: The Aurora Battery. *Critical issues and practices in gifted education* (s. 281–301).
- Clarke, D., & Hollingsworth, H. (2002). Elaborating a model of teacher professional growth. *Teaching and Teacher Education*, 18, 947–967.
- Clemons, T. L. (2008). Underachieving gifted students: A social cognitive model. *Roeper Review*, 30(1), 69–78.
- Cohen, L. M. (1998). Facilitating the interest themes of young bright children. J. F. Smutny (Ed.), *The young gifted child: Potential and promise, an anthology* (ss. 317–339). Hampton Press.
- Creswell, J. W. (2009). Mapping the field of mixed methods research. *Journal of mixed methods research*, 3(2), 95–108.
- Cutts, N. E., & Moseley, N. (2001). *Education of gifted and talented children*. Özgür Publications.

- Çağlar, D. (2004). Okulda başarısız olan üstün zekâlı çocuklar. M. R. Şirin, A. Kulaksızoğlu, ve A. E. Bilgili (Editörler). *Üstün Yetenekli Çocuklar Seçilmiş Makaleler Kitabı*. 1. Baskı. İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları, s.409-415
- Çağlar, D. (2004). Üstün zekalı çocukların özellikleri. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 5(3), 95-110.
- Çalikoğlu, B. S. (2009). *Üstün zekâlı öğrencilerin çalışma alışkanlıkları ile mükemmeliyetçilik özellikleri arasındaki ilişki*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Çelikten, Y. (2018). Üstün yetenekli çocuklar ve yönetim. *Turkish Journal of Educational Studies*, 5(1), 1-15.
- Çitil, M. (2018). Türkiye’de Üstün Yeteneklilerin Eğitimi Politikalarının Değerlendirilmesi. *Millî Eğitim Dergisi*. 47(Özel Sayı 1). 143-172.
- Çitil, M., & Ataman, A. (2018). İlköğretim çağındaki üstün yetenekli öğrencilerin davranışsal özelliklerinin eğitim ortamlarına yansımaları ve ortaya çıkabilecek sorunlar. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 38(1). 185-231.
- Dai, D. Y., Moon, S. M., & Feldhusen, J. F. (1998). Achievement motivation and gifted students: A social cognitive perspective. *Educational Psychologist*, 33(2), 45–63.
- Dağlıoğlu, H. E. (2010). Üstün yetenekli çocukların eğitiminde öğretmen yeterlikleri ve özellikleri. *Millî Eğitim ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 40(186), 72–83.
- Davashgil, Ü., & Zeana, M. (2004). Üstün yeteneklilerin eğitimi projesi. 1. *Türkiye Üstün Yetenekliler Kongresi Bildiri Kitabı* (ss. 85–101).
- Davis, G. (2014). *Üstün Yetenekli Çocuklar ve Eğitimi*, (Çev. M. Koç). İstanbul: Özgür Yayınları.
- Davis, G. A., & Rimm, S. B. (1989). *Education of the gifted and talented*. Prentice-Hall, Inc.
- Davis, G. & Rimm, S.(2004). *Education of the Gifted and Talented*. Boston: Pearson Education
- Delisle, J. R., & Lewis, B. A. (2003). *The survival guide for teachers of gifted kids*. Barnes & Noble Publishing.
- Delisle, J.R., Whitmore, J.R., & Ambrose, R.P. (1987). Preventing discipline problems with gifted students. *Teaching Exceptional Children*. 19.4 (1987): 32.
- Demirel, Ö. (2007). *Öğretimde planlama ve değerlendirme: Öğretme sanatı* (11. baskı). Pegem Yayıncılık.
- Doğan, E. (2024). *6. sınıf yoğunluk konusu üzerine sanal laboratuvar uygulamalarının...* [Yayımlanmış yüksek lisans tezi], Fırat Üniversitesi.

- Dweck, C. S. (2006). *Mindset: The new psychology of success*. Random House.
- Enç, M. (1979). *Üstün beyin gücü: Gelişim və eğitimleri*. Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Enç, M. (2005). *Üstün beyin gücü*. Ankara. Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Erdoğan, S. C., & Güçyeter, Ş. (2019). Öğretmen adaylarının üstün zekâ ve üstün yetenek metaforları. *İlköğretim Online*, 1307-1325.
- Erdoğan, R. (2016). *Üstün zekâlı öğrenciler ve eğitimlerine yönelik tutum ölçeği*, [Yüksek Lisans Tezi], Gaziosmanpaşa Üniversitesi.
- Eren, O. (2011). *İlköğretim 6., 7. ve 8. sınıf öğrencilerinin ders çalışma alışkanlıkları ile fen ve teknoloji dersi akademik başarıları arasındaki ilişki*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi/
- Ergen, E., Güner, R., Zergeroğlu, A. M., Ulkar, B., & Kunduracıoğlu, B. (2003). Sporcu sağlığı ve spor yaralanmaları. *Ankara, Nobel Yayın Dağıtım*.
- Elm və Təhsil Nazirliyi. (2024). *2024-cü təqvim ili rəqəmlərdə – Hesabat*. <https://edu.gov.az/az/news-and-updates/21829-1>
- Feldhusen, J. F. (2005). Giftedness, talent, expertise, and creative achievement. R. J. Sternberg & J. E. Davidson (Ed.), *Conceptions of giftedness* (Vol. 2, ss. 64–79). Cambridge University Press.
- Fetzer, E.A. (2000). The gifted/ learning – disabled child: A guide for teachers and parents. *Gifted Child Today*, 23 (4), 44 – 56.
- Freeman, J. (1999). Educating the very able—Current international research. *British Journal of Educational Psychology*, 69(2).
- Freeman, J. (2000). Families: the essential context for gifts and talents, in: K. A. Heller, F. J. Mönks, R. J. Sternberg & R. F. Subotnik (Eds) *International handbook of giftedness and talent* (pp:573–586). Oxford: Elsevier Science.
- Gagné, F. (2004). Transforming gifts into talents: The DMGT as a developmental theory. *High Ability Studies*, 15(2), 119–147.
- Gallagher, S. (2008). Inference or interaction: Social cognition without precursors. *Philosophical Explorations*, 11(3), 163–174.

- Gardner, D. (1991). Eating disorders in the gifted adolescent. M. Bireley & J. Genshaft (Ed.), *Understanding the gifted adolescent* (ss. 50–64). Teachers College Press.
- Garn, A. C., Matthews, M. S. & Jennifer, L. J. (2010). Parental influence on the academic motivation of gifted students: a self-determination theory perspective. *Gifted Child Quarterly*, 54,263–72.
- Genç, M. A. (2016). Üstün yetenekli bireylere yönelik eğitim uygulamaları. *Üstün Zekâlılar Eğitimi ve Yaratıcılık Dergisi*, 3(3), 49–66.
- Good, C. V. (Ed.). (1973). *Dictionary of education* (3rd ed.). McGraw-Hill.
- Gross, M. U. M. (2002). *Exceptionally gifted children* (eBook ed.). Routledge.
- Grossenbacher, S. 2005. Country specific information – Switzerland. In: Monks, F.J., Pfluger, R. (ed.) *Gifted Education in 21 European Countries: Inventory and Perspective*. Radboud University Nijmegen.
- Güçyeter, Ş., Kılınç, Ş., & Atılgan, M. (2024). Ailelerin üstün zekâ, üstün yetenek vâ özel yetenek kavramlarına ilişkin örtük inançları. *DEÜ Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 61, 1967–1984. <https://doi.org/10.53444/deubefd.1403368>
- Güler, E., Kaya, C., Kabay, N., & Arda, M. (2015). Boron removal from seawater: state-of-the-art review. *Desalination*, 356, 85-93.
- Gün, M. (2012). İlköğretim ikinci kademe türkçe dersi okuma etkinliklerinde karşılaşılan sorunlar. *Electronic Turkish Studies*, 7(4).
- Gürbüz, N. (2009). 5. Sınıf öğrencilerinin akademik başarılarının ve benlik saygılarının okul sonrası kültürel - sportif etkinliklere katılmalarına ve diğer bazı değişkenlere göre incelenmesi. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Hacıyeva A.B & Mirzəyeva A.K. – “İstedadlı şagirdlərlə işin reallaşdırılmasında innovation texnologiyalar.” SJIF 2019 - 5.11 2020 - 5.497 ISI 2019 – 0.172
- Hattie, J. (2003). Teachers make a difference: What is the research evidence? *Distinguishing Expert Teachers from Novice and Experienced Teachers*, 1–17.
- Hay, I. (1993). Motivation, self-perception and gifted students. *Gifted Education International*, 9(1), 16–21.
- Hertberg-Davis, H., & Callahan, C. M. (2008). A narrow escape: Gifted students’ perceptions of AP and IB programs. *Gifted Child Quarterly*, 52(3), 199–216.
- Hernstein, R. J., Nickerson, R. S., de Sanchez, M., & Swets, J. A. (1986). Teaching thinking skills. *American Psychologist*, 41(11), 1279–1286.

- İlmen, E. (2010). *Okul grubunun okul yaşam kalitesi ve akademik başarı üzerindeki etkisi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Jolly, J. L., & Jarvis, J. M. (2018). *Exploring gifted education*. Routledge.
- Kaplan, S. N. (2009). Layering differentiated curricula for the gifted and talented. *Methods and materials for teaching the gifted*, 107, 136.
- Kaya, N. G., Mertol, H., Turhan, G., Araz, D., & Uçar, H. (2022). Farklılaştırma ve zenginleştirme uygulamalarına ilişkin lisansüstü tezlerin incelenmesi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 41, 102–114. <https://doi.org/10.14582/DUZGEF.2022.189>
- Keefe, J. W. and Ferrell, B. G. (1990). Developing a defensible learning style paradigm. *Educational Leadership*, 48(2), 56–61.
- Keskin, G., & Sezgin, B. (2009). Bir grup ergende akademik başarıya etki eden etmenler. *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 4(10), 1–18.
- Kesner JE. (2005). Gifted children's relationships with teachers. *International Education Journal*. 6(2): 218-23
- Kitano, M. K., & Kirby, D. F. (1986). *Gifted education: A comprehensive view*.
- Kontaş, H. (2009). *Bilsem öğretmenlerinin program geliştirme ihtiyaçlarına ilişkin geliştirilen programın etkililiği*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Kontoyianni, K. N. (2014). *Unraveling mathematical giftednes* [Unpublished doctoral dissertation], University of Cyprus.
- Koshy, V. (2002). *Teaching gifted children: A guide for teachers*. David Fulton.
- Koshy V, Robinson NM. Too long neglected: gifted young children. *European Early Childhood Education Research Journal*. 2006; 14(2): 113-26.
- Krutetskii, V. A. (1976). *The psychology of mathematical abilities in schoolchildren*. University of Chicago Press.
- Lawrence-Brown, D. (2004). Differentiated instruction: Inclusive strategies for standards-based learning. *American Secondary Education*, 32(3).
- Lens, W. & Rand, P. (2000). Motivation and cognition: their role in the development of giftedness, in: K. A. Heller, F. J. Moynks, R. J. Sternberg & R. F. Subotnik (Eds) *International handbook of giftedness and talent*. (pp:193–202). Oxford: Elsevier Science.

- Levent, F. (2011). *Üstün yetenekli çocukların hakları el kitabı*. Çocuk Vakfı Yayınları.
- Lichtenwalter, S. (2010). The necessity of increased funding for gifted education and more training for teachers in charge of identifying <http://dc.cod.edu/essai/vol8/iss1/25/> gifted students. *ESSAI*, 8 (25).
- Loeb, R. C. ve Jay, G. (1987). Self-concept in gifted children: differential impact in boys and girls. *Gifted Child Quarterly*, 31(1), 9-14.
- Maker, C. J. (1982). *Curriculum development for the gifted*. Aspen.
- Maker, C. J. (2005). The "Discover" Project: Improving assessment and curriculum for diverse gifted learners. National Research Center on the Gifted and Talented.
- Markusic, M. (2012). Unusual Behaviors of Gifted Students <http://www.brighthubeducation.com/teaching-gifted-students/49993-disciplining-bad-behavior-in-gifted-children>
- Matthews, D., & Kitchen, J. (2007). School-within-a-school gifted programs. *Gifted Child Quarterly*, 51(3), 256–271.
- McClellan, E. (1985). Defining giftedness. *ERIC Digest* (ED262519).
- Mecek, S. (2017). Üstün yetenekli 7. ve 8. sınıf öğrencilerin akademik başarılarına etki eden faktörler. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Burdur.*
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded Sourcebook*. (2nd ed). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Montgomery, D. (2013). *Gifted and talented children with special educational needs: Double exceptionality*. Routledge.
- Morawska, A., & Sanders, M. R. (2009). Parenting gifted and talented children. *Gifted Child Quarterly*, 53, 163–173.
- Morgan, K. O. (Ed.). (2021). *The Oxford History of Britain: 2021 Edition*. Oxford University Press.
- Mulhern, J. D. (2003). The gifted child in the regular classroom. *Roeper Review*, 25(3), 112–115.
- Neber, H., Finsterwald, M., & Urban, N. (2001). Cooperative learning with gifted and high-achieving students: A meta-analysis of 12 studies. *High Ability Studies*, 12(2).

- Neihart, M. (2006). Services that meet social and emotional needs of gifted children. In J. H. Purcell & R. D. Eckert (Ed.), *Designing services and programs for high ability learners* (s. 112–124). California. Corwin Press.
- Olszewski-Kubilius, P. (2008). The Role of the Family in Talent Development, (edt. Steven I. Pfeiffer), (53-70), Florida State University, Tallahassee: Springer Science+Business Media.
- Olszewski-Kubilius, P. (2001) ‘Parenting practices that promote talent development, creativity, and optimal adjustment.’ In M. Neihart, S. Reis, N. Robinson & S. Moon (eds), *The Social and Emotional Development of Gifted Children: What do We Know?* (pp. 205–12). Washington: Prufrock.
- Oruç, C. (2009). *İmam-ı Gazâli'nin eğitim anlayışı*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Ökten, Ş. (2012). *İlköğretim 7. sınıf SBS başarısını yordayan değişkenlerin belirlenmesi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Ömeroğlu, E. (2004). Yaratıcı dramının yeri. *Üstün yetenekli çocuklar: Seçilmiş makaleler kitabı*. Çocuk Vakfı Yayınları.
- Özbay, Y. (2013). *Üstün yetenekli çocuklar ve aileleri*. Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. <http://www.aep.gov.tr/wpcontent/uploads/2012/10/ustunyeteneklicocuklar.pdf> Erişim Tarihi: 12.02.2017.
- Özyaprak, M., ve Davasligil, U. (2015). Üstün zekalı ve yetenekliler için farklılaştırılmış matematik programının matematik tutumuna etkisi. *Üstün Yetenekliler Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 26-47.
- Paniyeva, S. (2025). İstedadlı və bacarıqlı şagirdlərlə işin təşkili. *SCIENTIFIC WORK International Scientific Journal* (Special Issue), 143–147. <https://doi.org/10.36719/2663-4619/113/143-147>
- Parke, Beverly, N. (1992). “Challenging Gifted Students in the Regular Classroom.” (ERIC Digest #E513). ERIC Clearinghouse on Handicapped and Gifted Children Reston, Va. ED352774.
- Peters, W. A. M., Grager-Loidl, H. & Supplee, P. (2000) Underachievement in gifted children and adolescents: theory and practice, in: K. A. Heller, F. J. Moñks, R. J. Sternberg & R. F. Subotnik (Eds) *International handbook of giftedness and talent*. (pp:609–620). Oxford: Elsevier Science.
- Peterson, J. S. (2009). Myth 17: Gifted individuals do not have unique social and emotional needs. *Gifted Child Quarterly*, 53(4), 280–282.
- Peterson, J. S., & Colangelo, N. (1996). Gifted achievers and underachievers. *Journal of Counseling and Development*, 74, 399–407.
- Philipps, N. & Lindsay, G. (2006). Motivation in gifted students. *High Ability Studies*, 17 (1)57–73.

- Pirozzo, R. (1982). Gifted underachievers. *Roeper Review*, 4(4), 18–21.
- Porter, L. (2005). *Gifted young children: A guide for parents and teachers* (2nd ed.). Allen & Unwin.
- Reis, S. M., & McCoach, D. B. (2000). The underachievement of gifted students. *Gifted Child Quarterly*, 44(3), 152–170. <https://doi.org/10.1177/001698620004400302>
- Reis, S. M., & Sullivan, E. E. (2009). A theory of talent development in women of accomplishment. In *International handbook on giftedness* (s. 487–504). Springer.
- Rejskind, G. (2000). Only the creative need apply. *Roeper Review*, 22.
- Renzulli, J. S. (2021). The three-ring conception of giftedness: A developmental model for promoting creative productivity 4. In *Reflections on gifted education* (pp. 55-90). Routledge.
- Robinson, A., Shore, B. M., & Enersen, D. L. (2007). *Best practices in gifted education: An evidence-based guide*. National Association for Gifted Children/Prufrock Press.
- Savaş, E., Taş, S., & Duru, A. (2010). Factors affecting students' achievement in mathematics. *Inönü University Journal Of The Faculty Of Education*, 11(1), 113-132.
- Sak, U. (2014). *Üstün zekalılar*. Ankara. Vize Yayıncılık.
- Seeley, K. (2004). Gifted and talented students at risk. *Focus on Exceptional Children*, 37(4), 1–8.
- Seyhan, B. (2015). *Okul öncesi öğretmenlerinin üstün yetenekli çocuklara yönelik algıları ...* [Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi].
- Səfərova E.F. & Pəniyeva S.A. (2024). “İstedadlı uşaqlarla işin təşkili”. *Scientific Works of the Institute of Education of the Republic of Azerbaijan*, 91(2).
- Sığrı, Ü. (2021). *Nitel araştırma yöntemleri*. İstanbul: Beta yayıncılık
- Silverman, L. K. (1997). The construct of asynchronous development. *Peabody Journal of Education*, 72(3–4), 36–58.
- Silverman, L. K. (2012). *Giftedness 101*. Springer Publishing Company.
- Sönmez, H. (2011). Üstün yeteneklilerin eğitimi. *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, 141, 43–45.
- Stepanek, J. (1999). *The inclusive classroom: Meeting the needs of gifted students... It's Just Good Teaching Series*, 12–57.

- Sternberg, R. J. (2000). Giftedness as developing expertise. *International handbook of giftedness and talent* (ss. 55–66). Elsevier.
- Sternberg, R. J., & Davidson, J. E. (Eds.). (2005). *Conceptions of giftedness* (Vol. 2). Cambridge University Press.
- Sternberg, R.J.. and Grigorenko. E.L. (2000). Teaching for successful intelligence. USA: Skylight Training and Publishing .
- Sternberg, R. J., & Zhang, L. (1995). What do we mean by giftedness? *Gifted Child Quarterly*, 39(2), 88–94.
- Stewart, E. D. (1981). *Learning Styles among Gifted/Talented Students: Instructional Technique Preferences*. *Exceptional Children*, 48(2), 134-138.
- Stuart, T., & Beste, A. (2008). Farklı olduğumu biliyordum: Üstün yeteneklileri anlayabilmek. *Ankara: Kök Yayıncılık*.
- Subotnik, R. F., Olszewski-Kubilius, P., & Worrell, F. C. (2011). Rethinking giftedness and gifted education. *Psychological Science in the Public Interest*, 12(1), 3–54.
- Sürücü, Ş. (2013). Üstün yeteneklilerin psikolojik belirtileri, stres kaynakları ve stres karşısındaki tepkileri. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Şahin, F. (2013). Sınıf öğretmenlerine yönelik üstün yetenekli öğrencileri belirleme bilgi testi. *Asya Öğretim Dergisi*, 1(1), 20–29.
- Şahin, F. (2015). Educational programs, services and support for gifted students in Turkey. *Journal of Theory and Practice in Education*, 11(4), 1207-1223.
- Şahin, F. (2022). *Özel yeteneklilerin eğitimi: Eğitsel stratejiler vâ zenginleştirilmiş müfredat*. Nobel.
- Şahin, F., & Levent, F. (2015). Examining the methods and strategies which classroom teachers use in the education of gifted students. *The Online Journal of New Horizons in Education*, 5(3), 73-82.
- Şayir, T. (2015). Üstün yetenekli çocuklara ilişkin sınıf öğretmenlerinin bilgi düzeylerinin incelenmesi. (*Magistr dissertasyonu*). *Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul*.
- Şenol, C. (2011). Üstün yeteneklilerin eğitim programına ilişkin öğretmen görüşleri. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi], Fırat Üniversitesi.
- Şişman, Mehmet (2006). *Eğitim bilimlerine giriş*. Pegem Yayıncılık. Ankara.

- Tannenbaum, M. (2003). The multifaceted aspects of language maintenance: A new measure for its assessment in immigrant families. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 6(5), 374-393.
- Taşçı, Y. (2013). Ergenlik döneminde bulunan (12–15 yaş) öğrencilerin akademik başarılarında okulun rolü. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Kırıkkale Üniversitesi.
- Terassier, J. C. (1985). Dyssynchrony—Uneven development. In J. Freeman (Ed.), *The psychology of gifted children* (s. 265–275). New York: Wiley and Sons.
- Temur, H. (2004). *Çoklu zekâ kuramını temel alan etkinliklerin hayat bilgisi dersinde öğrenci erişisine ve kalıcılığa etkisi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Tirri, K. 2005. Country specific information – Finland. Monks, F.J., Pfluger, R. (ed.) *Gifted Education in 21 European Countries: Inventory and Perspective*. Radboud University Nijmegen.
- Tirri, K. (2010). Moral and ethical issues in gifted education. *Roeper Review*, 32(3), 160–166.
- Tokoro, M., & Steels, L. (Eds.). (2004). *A learning zone of one's own: Sharing representations and flow in collaborative learning environments*. Amsterdam/Washington, DC: IOS Press. oula.finna.fi+1
- Tomlinson, C. A. (2001). *How to differentiate instruction in mixed-ability classrooms*. ASCD.
- Tomlinson, C. A. (2005). Quality curriculum and instruction for highly able students. *Theory Into Practice*, 44(2), 160–166.
- Tunçdemir, İ. (2004). Çok Sesli Müzikte “Harika Çocuk Kanunu” nun türk müzik kültürüne etkisi: İdil BiretSuna Kan örneği. PEGEM.NET Eğitim Bilimleri İndeksi: Retrieved September 5, 2015, from <http://www.pegem.net/dosyalar/dokuman/302.pdf>
- Tüter, A. (2024). *Fizik dersinde sanal laboratuvar uygulamalarının...* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Mersin Üniversitesi].
- Uyan, Z. D. (2012). *Özengen müzik eğitimini alan ve almayan 6. sınıf öğrencilerinin akademik başarılarının ve okula yönelik tutumlarının incelenmesi*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- VanTassel-Baska, J. (1998). *Excellence in educating gifted & talented learners*. Love Publishing. Company, PO Box 22353, Denver, CO 80222.
- VanTassel-Baska, J., & Brown, E. F. (2021). An analysis of gifted education curriculum models. *Methods and materials for teaching the gifted* (ss. 107–138).
- Vaidya, S. R. (1993). Gifted children with learning disabilities. *Education*, 113(4), 568–574.

- Yaman, Y., & Oğurlu, Ü. (2014). Üstün yetenekli öğrencilerde beklenmedik düşük akademik başarı. *HAYEF Journal of Education*, 11(2), 1-21.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, B., & Tortop, H. S. (2018). Değerler Eğitimi ve Üstün Yetenekliler. *Journal of Gifted Education and Creativity*, 5(2), 10-27.
- Yin, R. K. (2017). Durum çalışması uygulamaları (Çev. İ. Günbayı). Ankara: Nobel
- Ziegler, A., Stoeger, H., Harder, B., & Balestrini, D. P. (2013). Gifted education in German-speaking Europe. *Journal for the Education of the Gifted*, 36(3), 384-411.
- Walters, J., & Frei, S. (2007). *Managing classroom behavior and discipline*. Shell Education.
- Wasserman, J. D. (2018). A history of intelligence assessment: The unfinished tapestry. In D. P. Flanagan & E. M. McDonough (Eds.), *Contemporary Intellectual Assessment: Theories, Tests, and Issues* (4th ed., pp. 3-55). The Guilford Press
- Weiner, B. (1979). A theory of motivation for some classroom experiences. *Journal of Educational Psychology*, 71(1), 3-25. <https://doi.org/10.1037/0022-0663.71.1.3>
- Willis, G. B. (2015). *Analysis of the cognitive interview in questionnaire design*. Oxford University Press.
- Wholuba, H. B. (2014). *Examination of the motivation for learning of gifted and non-gifted students...* [Doctoral dissertation, Florida State University].
- Worrell, F. C., Subotnik, R. F., Olszewski-Kubilius, P., & Dixson, D. D. (2019). Gifted students. *Annual Review of Psychology*, 70, 17-25.